

KÖZÉPKORI KÁLYHACSEMPÉK MAGYARORSZÁGON. IV.

A feldolgozás alábbi folytatásával elsősorban kiegészítő pótlásokkal bővítjük a korábban meghatározott kályhák (csoportok) mintakincsét; ezek részben az elterjedés további bizonyítékait is szolgáltatják, másrészt újabb ásatások közölt anyagához is kapcsolódnak. Módszerünkben most is a korábbi úton haladunk: a technológia és stíluskritika segítségével csoportosítunk, és ahol lehet, a régészetileg kormeghatározott darabok tanúságát használjuk.

XIV. SZÁZAD

Első feldolgozásunkban a bemutatott háromféle kályha 15 csempetípusát határoztuk meg (ebből 10 az első, 2 a második és 3 típus a harmadik kályhához tartozik). Ezeket tovább bővíthetjük, elsősorban a budai palota É-i kaputornya előtt feltárt jól elhatárolható korai rétegek (5–6. r.) leleteivel, melyekből az első közlemény idején csak az 1954. évi ásatás anyagát hasznosítottuk.¹ A további feltárásom 1957-ben itt tovább bővítette a 14. sz.-i leleteket (és az 5. rétegben két I. Lajos dénár is volt, 1358–71 közötti veretek; a réteg tetején Zsigmond korai dénárával: 1390–1427 között).

I. csoport

A már közreadott 10 típus után ide kell sorolnunk a visegrádi palotából előkerült töredéket, a fiait etető pelikánnal,² valamint Budáról az említett lelőhely 6. rétegéből (ebben két Mária királynő dénár is feküdt) egy díszített kályhaszemet: 12. típus: Kerek kályhaszem rövid, korongozott hátrésszel. Kerek előlapján kimagasló hatágú csillag, szárai közt háromkaréjdísz. Vörös cserép, gesztenyebarna máz angób nélkül. Átm.: 17,2 cm, magasság: 12,5 cm (1. kép). A cserép és a máz megegyező az I. cs. csempéivel. Az ilyen kályhaszemek egykori elhelyezése csak találgatható: esetleg a kályhán legfelül, a háromszögű

ormok között a záró tapasztás zavaró hatását próbálták így ellensúlyozni?

Ugyane rétegből került elő a már leírt 7. típus áttört szőlődiszes^{2a} csempéjének további kevés töredéke is (2. kép).

A műhely kályhái a budai és a visegrádi palotán kívül talán Vértesszentkereszt bencés kolostorában (egy vadászjelenetes töredék³), esetleg a pomázi kastélyban (bizonyára szerényebb felépítéssel) is álltak. A Diósgyőr várából eddig közölt darabok⁴ véleményem szerint csak rokon jellegűek, de nem azonos minták, kivitelezésük több esetben gyengébb színvonalú.

Ezen — eddig — legkorábbi magyarországi kályhák a 14. sz. közepén meginduló művészi kézműipar emlékei. Gyökereiket ma sem ismerjük, bár megjegyeznénk, hogy a svájci kutatás a legkorábbi díszített kerek kályhaszemeket és csempéket ugyancsak erre az időre keltezi.⁵ Egyezéseket még nem találtunk, csupán témaazonosságot (szarvas, pelikán, mesebeli állat, szirén), a magyarországi udvarban felállított alkotások magasabb színvonalat képviselnek. Azt azonban továbbra is elképzelhetőnek tartjuk, hogy ottani mesterek honosítják meg a technológiát több közép-európai feudális székhelyen.

II. csoport

Budán az É-i kaputorony előtti lelőhely 5. rétegéből került elő a már ismert 2. típus újabb töredéke: bal felé lépő oroszlán, háta mögött fával. Vörös, erősen soványított cserép, angób nélkül borsószöld mázzal (túlegetett, hólyagos felületű). Töredék sz: 20,5 cm (3. kép).

E csoport másolat-kályhájának elterjedését a budai palotán kívül a pomázi kastélyban egy almazöld mázas töredék képviseli (ugyane típus csempéjének jobb oldali szélé), valamint a budai domonkos kolostor egyik lelete, az 1. típus (Sámson és az oroszlán) zöldmázas töredéke.⁶ Utóbbi kályhát a kolostor 14. sz.-i bővítő átépítése során állít-

¹ Holl, 1958, 25, 27. kép. Gerevich, 53–58. Leletek: 74–77. kép.

² Művészet I. Lajos király korában. Katalógus. (Bp. 1982) 159, 88. sz.

^{2a} A szőlőlevél-inda díszítése a kályha záródása alatt talán a kor pillérfejezeteinek naturális növényornamentikájával rokon: pl. Garamszentbenedek, szentély fapillér-

fejezetei. (Nagy Lajos kora. Rajza: Magyarországi Művészet 1300–1470 körül. Bp. 1987. I. k. 332.)

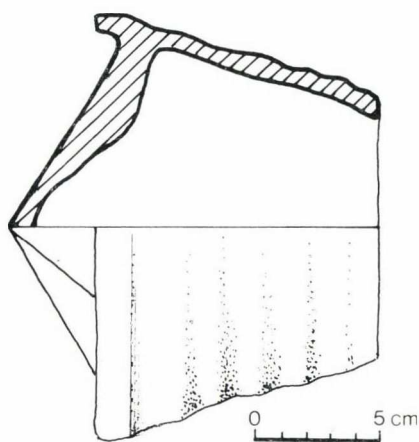
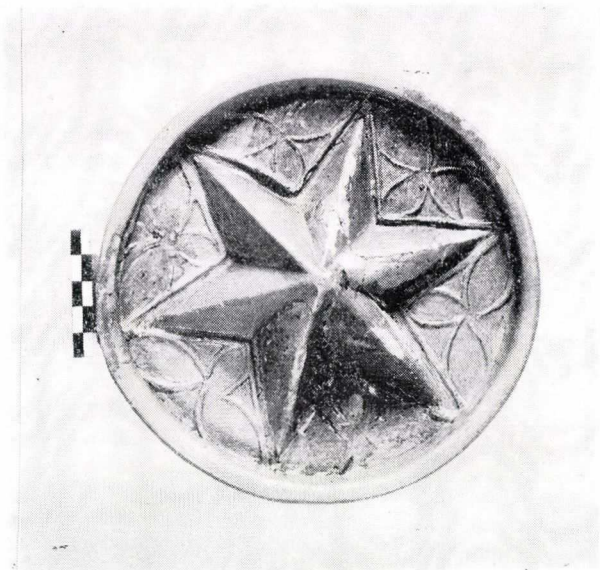
³ Kozák É. II. 2. kép.

⁴ Művészet I. Lajos . . . 91–93. sz. (Czeglédy I.)

⁵ Tauber, J., Herd und Ofen im Mittelalter. (Olten-Freiburg 1980) 327. 14 t. 17–18.

⁶ H. Gyürky, Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. (Bp. 1981) 12 t. 5.

hatták fel, amikor már építészeti kialakításában szakítottak a korábbi szerény, a rendi előírásnak megfelelő megoldással; a díszes kályha állítása a nagyobb kényelem és egyúttal gazdagabb belső felszereltség velejárója volt.

III. csoport

A legtöbb új mintát e csoport (különbéle színű csempékből felrakott) kályhájához találtuk, a már ismertetett három típuson felül.

4. típus: négyzet alakú csempe, díszítését egyszerű léckeretben pajzs nélkül a magyar címer vágásai képezik. (A 7 vágás helyett azonban 4 kiemelkedő pólyát ábrázoltak, valószínűleg csak a szimmetria kedvéért, hogy az utolsó sáv elváljon a keretezéstől.) Rekonstruált magassága 20 cm

⁷ Ilyen megoldás később csak a cseh oroszánál látható két Zsigmond-kori kályhán: Holl 1958, 58. kép; Holl 1971, 114. kép.

⁸ Kozák É., I. 1. kép 1, mázatlan; szerző szerint nem a

1. kép. Sárgamázos kályhaszem. 14. sz. közepe. Buda, palota

Abb. 1. Rundkachel mit gelber Glasur. Mitte des 14. Jh. Buda, Palast

(azaz az 1. típus párja!). Két példány töredékei, egyik előlapja vörösesrózsaszín (a másik rosszabbul égetett, szürke), angób nélkül zöld mázzal. Hát: 7,5 cm. Az É-i torony előtti 5. rétegből (4. kép).

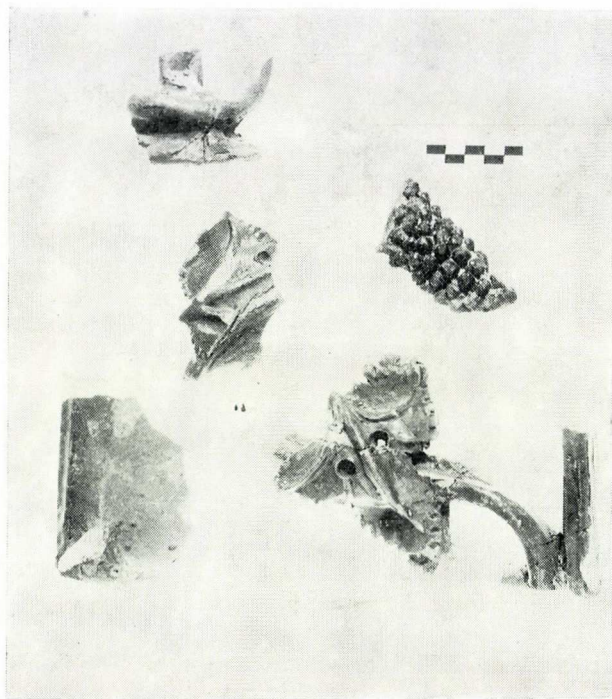
5. típus: négyzet alakú csempe, léckeretben kettőskereszt. Sárgászöld cserép, sárgásbarna máz barna pettyekkel, angób nélkül. Rekonstruált szélessége: 20 cm (4. kép). — Az egyetlen példány lelőhelye alapján lehetne Zsigmond-kori is — bár a kereszt szárainak kiszélesedő végződése is inkább az Anjou királyi pecsétek stílusához köthető —, de mérete és az előző 1. és 4. típus már utal arra, hogy kályhánk alsó részén volt, ahol az Anjou és a magyar címet alkotó mesteralakokat (liliomok, vágások, kereszt) önállóan szerepeltették *címerpajzs nélkül*, nyilván egymással váltakozva.⁷

6. típus: téglalap alakú csempe, zárt előlappal. Plasztikus díszítése a jobbra döntött címerpajzs kettőskereszttel, felette csöbörsisak alig rojtozott takaróval, koronával, ebbe illesztett kettőskereszttel. (A kiegészítésre alkalmas töredékek Vértesszentkereszt kolostorából kerültek elő,⁸ eszerint m: kb. 43,5 cm, sz: 22 cm. 6. kép) — A budai palotából csak 7 kisebb szórvány töredék került elő, különböző helyeken, 15–16–17. sz.-i rétegekből. Ezeket olivzöld, barna, sárgásbarna, borszöld, illetve zöldessárga máz látható, legalább 7 különböző példány töredékei. A sokszínű megoldás is a III. csoport emléanyagába utalja (7. kép).⁹

budai csempék mesterétől. (Ezt most alátámasztja, hogy a budai töredéken a kereszt alatt hármashalom is van.)

⁹ A budaiak azonosítását a vértesszentkeresztiek közlése tette lehetővé.

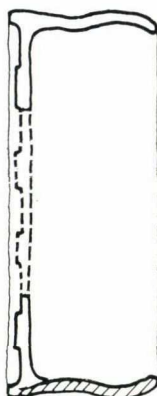
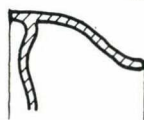
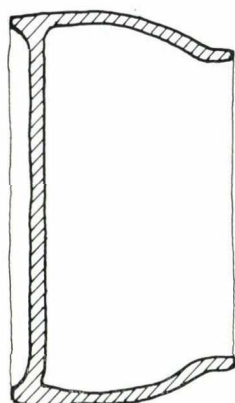
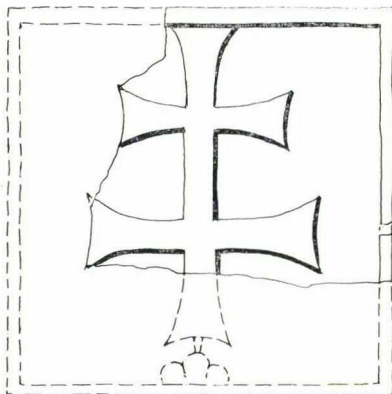
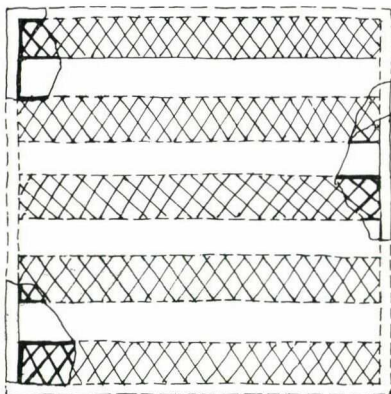
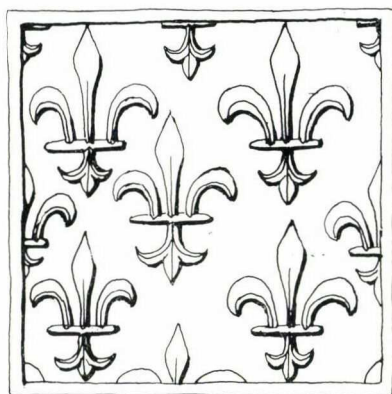

2. kép. Áttört kályhacsempe töredékei szőlőinda-dísszel.
14. sz. közepe. Buda, palota

Abb. 2. Fragmente einer durchbrochenen Ofenkachel mit
Weinrankenverzierung. Mitte des 14. Jh. Buda, Palast

3. kép. Kályhacsempe oroszlánnal. II. csoport 2. típus
Abb. 3. Ofenkachel mit Löwen. Gruppe II, Typ 2

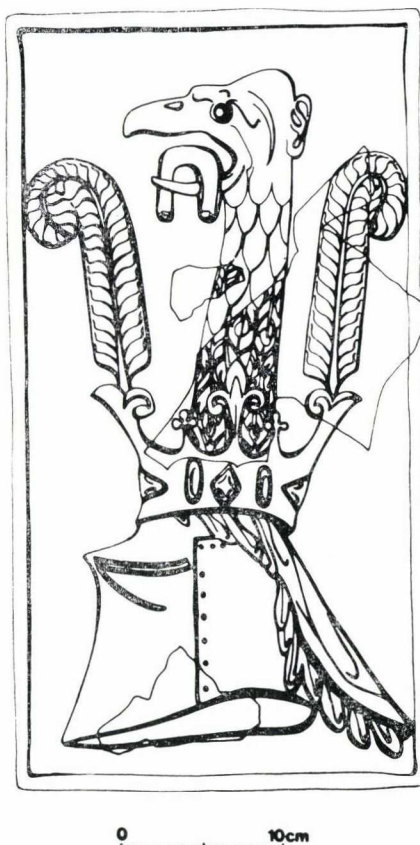

0 10 cm

4. kép. Kályhacsempék az Anjou és a magyar címer mesteralakjaival (III. csoport 1, 4 és 5. típus) 14. sz. m. fele.
Buda, palota

Abb. 4. Ofenkacheln mit Heroldsbildern des Anjou- und des ungarischen Wappens (Gruppe III Typ 1, 4 und 5),
z. H. 14. Jh. Buda, Palast

5. kép. Anjou-sisakdíszes kályhacsempe
Abb. 5. Ofenkachel mit Anjou-Helmzier

Ez a csempe a kályhán a 3. típus (struce-sisakdísz) fölött képzelhető el a következő sorban, most már keskenyebb csempékből rakva. A típus töredékesen Diósgyőr várában is előkerült zöld mázzal.¹⁰

A középkori magyarországi kályhacsempék sorában ez a ritka megoldás — a teljes címer ábrázolása — felveti a kérdést, vajon e késő Anjou-kori kályhán csupán egy ilyen kompozíció volt? Véleményem szerint ennek volt párdarabja is, inkább ide, mint a Zsigmond-korba kell helyezniünk egy másik vértesszentkeresztí csempetípust:

7. típus: téglalap alakú csempe, zárt előlapján alul álló címerpajzs jobbra néző sassal; felette a sisak megoldása sajnos eddig nem ismert (heraldikailag bizonyára ez is jobbra fordított), a sisakdísz kitárt szárnyú, testével jobbra forduló koronás sas. A csempe bal oldalán a sisaktakaró maradványaként (?) szív formájú levelek. (Stílusában jellegzetesnek kell tekinteniünk a sas tollainak erősen plasztikus részletezését, az arányok szempontjából pedig a címerpajzs viszonylagos kicsiségét a teljes

kompozíción belül.) A kolostorból 3 példányból kerültek elő töredékek, kettő zöld-, egy sárgamáz. M: 42 cm, sz: 22 cm (8. kép).¹¹

Milyen indokok alapján véljük idetartozónak e típust (amely eddig csak e lelőhelyről ismert)? Az egész kompozíció megoldása inkább a 6. típusra emlékeztet, mint a biztosan Zsigmond-korú csempékre, melyekből ötöt ismerünk.¹² A címerpajzs sasa még lehetne a brandenburgi címer, de a sisakdísz már árulkodóbb: Zsigmond pecsétjén és teljes címerábrázolásainál sisakdíszként zárt *sasszárnyat* használt. Ez megfelelt a cseh királyi címer sisakdíszének (akár a Přemysl sasos pajzs, akár az oroszlanos pajzs esetében: lásd már II. Vencel esetében is, valamint a későbbi cseh királyoknál), de a 14. sz. elején IV. Ottó brandenburgi őrgróf sisakdísz is ilyen fésűs állású fekete sasszárny.¹³ Az Anjouk esetében a címer koronás sasmadara a lengyel királyságot jelenti, s e címer sisakdíszeként a teljes sasmadarat ábrázolták: így például az Aachenben őrzött ötvösművű címerek között, melyek a Nagy Lajos király adományozta értékek sorában fennmaradtak. Ezért tartjuk a kályhacsempe címerét inkább Nagy Lajoshoz kapcsolhatónak, azonkívül a csempe méretei szerint is a 6. típus párja volt. — Kérdéses, e csempék miért csak Vértesszentkeresztről ismertek? Lehetséges, hogy az itteni második Anjou-kori kályha nem a budai és a többi királyi udvartartás kályháinak készítését rögtön követve, hanem csak később készült (mindenképpen 1370: lengyel koronázás után), s így már egy másfajta összeállítást mutatott. Ez a körülmény megmagyarázná e csempe megfogalmazásának kisebb stíluskülönbségeit is: az eredeti pozitív mintát már mástól szerezte be a kivitelező kályhámester.

8. típus: valószínűleg négyzetes csempe, léckeretben címerpajzs, melyet andráskereszt oszt négy mezőre; ezekben 1-1 lilium. Csak egyetlen példány töredékeit ismerjük a már említett kaputorony előtti 5. rétegből. Ennek alapján pontos méretei nem állapíthatóak meg, lehet, hogy kb. 20×20 cm-es volt. Vörös (magjában szürke) cserép, rajta angób nélkül sötétzöld, feketén ható máz (9. kép). Elképzelhető, hogy az alsó heraldikus sorozat része volt; a címer jelentésének megfejtése azonban nyitott.¹⁴

9—11. típus: téglalap alakú, dongáshátú áttört mérműves csempe, négyzetes és háromszög alakú oromcsempe áttört mérműdísszel. A kevés számú töredék alapján (zömmel az É-i torony előtti 5. rétegből) egyiket sem lehet rekonstruálni. A téglalap alakú csempe alsó részét középosztós, két csúcs-íves nyílással képzelhetjük el (megoldása közel állhat a 15. század egyszerűbb mérműves csempéihez). A négyzetes csempe háta tál formájú, mér-

¹⁰ Művészet I. Lajos . . . 90. sz. (Czeglédy I.)

¹¹ Kozák É. II. 2. kép. 2; 192. Zsigmond-kori típus. A meghatározásként használt brandenburgi sast azonban mindig korona nélkül ábrázolták!

¹² Teljes Zsigmond címer ábrázolások: Kozák É. u. itt 2. kép 3; Holl 1958, 32. és 48. kép (Jakch Dénes), Holl

1971, 111. kép.

¹³ Lásd pecsétjeiket és a heidelbergi Manesse-kódex ábrázolását.

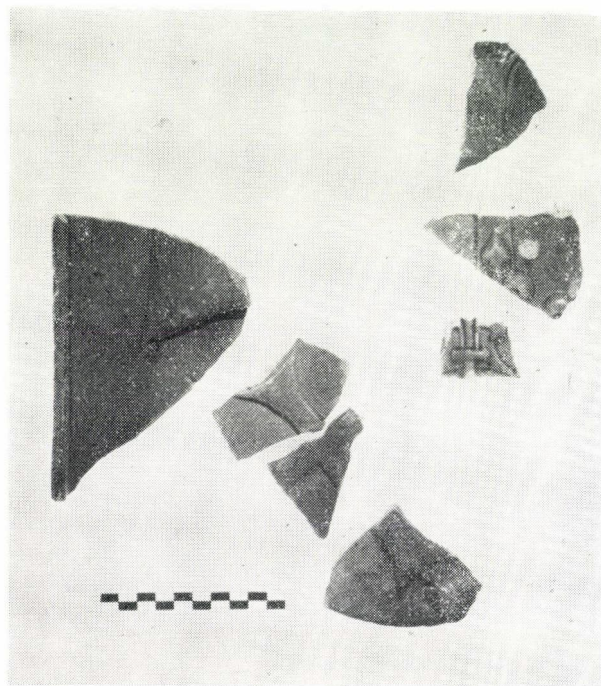
¹⁴ Az általam ismert címerek között nem fordul elő; talán a király által adományozott?

6—7. kép. Kályhacsempék Nagy Lajos király címerével (6: Vértesszentkereszt, 7: Buda, palota; III. csoport 6. típus) 14. sz. m. fele

Abb. 6—7. Ofenkacheln mit dem Wappen des Königs Ludwig d. Gr. (6: Vértesszentkereszt, 7: Buda, Palast; Gruppe III, Typ 6), z. H. 14. Jh.

műdísze négykaréj: minden oldala közepéről 1—1 élesen metszett orrtag nyúlik befelé (mérete kb. 23×23 cm) szépen kivitelezett horony-profillal. Az oromcsempe töredékei alapján az első Anjou-kori kályha lezárásának variációja, orrtagos karéjdíszekkel (de belső rózsza nélkül). A legtöbb töredék sötétzöld (majdnem fekete) mázas, amint a 8. típus is, de van olivzöld, sárgásbarna, sőt mázatlan kivitelben is. E csempék zömmel az É-i torony előtti 5. rétegből származnak. A negatívából kinyomott lap mérműrajzának utólagos kivagdalása egyes példányoknál ügyetlen volt (10. kép).

A III. csoport műhelyének kályhái eddig a következő elterjedést mutatják: Buda, palota (valamennyi típus a 7. kivételével); Pest (3. típus);

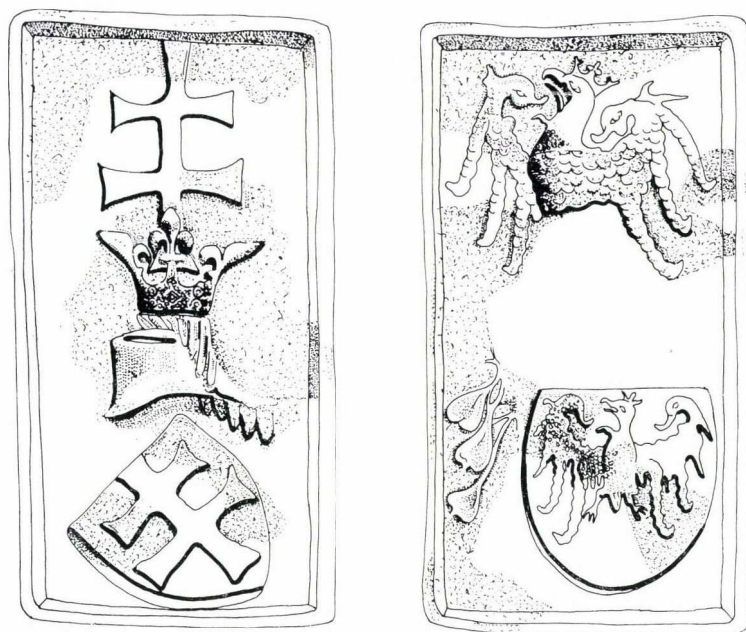
Visegrád, alsó palota (1—2. típus); Esztergom érseki palota (1. típus); Diósgyőr, vár (2. típus olivzöld mázzal, kiállításán publikálatlan; 6. típus); Nyék, vadászkastély (6. típus). Vértesszentkereszt a 6—7. típus valószínűleg valamivel később készült, talán nem is azonos mestertől, a 11. típus pedig kisebb méretben fordul elő zöld mázzal. — Az elterjedés szempontjából e korszakot tekintve Nyék jelent újat. Tudtuk ugyan, hogy a II. számú épületnek volt egy elődje is, de ezt a leletek alapján Zsigmond építkezésének tartottuk.¹⁵ A 6. típus csempéjének két zöldessárga mázú töredéke a kettőskeresztes címerből viszont arra mutat, hogy már korábban is volt itt egy vadászkastély.¹⁶

*

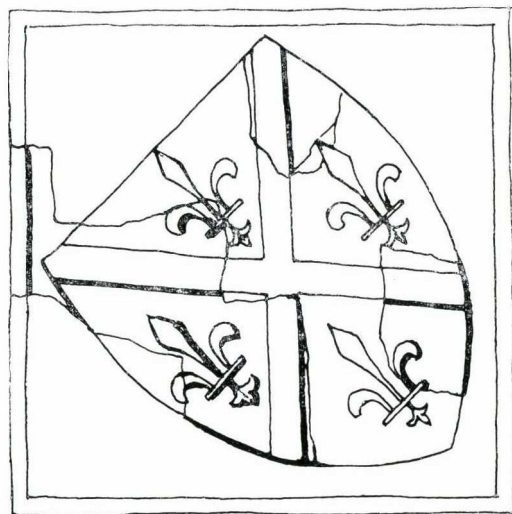
¹⁵ Holl I., Jelentés a nyéki kastélyépületek... ásatásáról. BpR 19 (1959) 281—282. — Garády 1939-ben a II. épület ásatásakor 3 Zsigmond érmet és egy CNH 98. érmet talált. Uo. 284. — Utóbbi az 1350-es években készült budai dénár: Huszár L., A budai pénzverés története a középkorban. (Bp. 1958) 48.

¹⁶ Lehet, hogy egy budai kályha lebontása után néhány csempéjét itt pótlásként felhasználják egy Zsigmond-kori kályhához? Ilyen takarékosagra van példa (lásd Salzburg!), bár nem valószínű. A töredékek: BTM VMuzeum 53. 361. ltsz.

8. kép. Kályhacsempék Nagy Lajos magyar és lengyel címerével. Vértesszentkereszt (M. Kozák É. alapján)
Abb. 8. Ofenkacheln mit den ungarischen und polnischen Wappen des Ludwig d. Gr. Vértesszentkereszt
(aufgrund von É. M. Kozák)

9. kép. Kályhacsempé ismeretlen címerrel. 14. sz. m. f.
Buda, palota

Abb. 9. Ofenkachel mit unbekanntem Wappen, z. H.
14. Jh. Buda, Palast

A három Anjou-kori csoporton kívül a leletanyagban számos, ma még összefüggéseiben nem tisztázható csempét ismerünk. A régebben említettekén kívül (Buda, Visegrád) ilyen a legtöbb diósgyőri csempé is, valamint a következőkben felsorolt budaiak. Ezek közül a legtöbbet az emlé-

tett É-i kaputorony mellett találtuk, a 14. sz. legvégén kihordott 5–6. rétegben:

1: Léckeretes csempé töredéke, osztott címerpajzs jobb oldalán liliomokkal. Szürke, mázatlan. M: 9 cm. A liliomok stilizálása egészen más, mint az előzőknél, kivételük gyenge (11. kép 1).

2: Léckeretes (négyzetes?) csempé töredéke, díszítése jobbra néző sörényes állatalak (oroszlán?), felette tölgylevél és makk. Szürkés soványított cserép, angób nélkül tüzes borsózöld mázzal (fekete vasoxid pettyek). Töredék m: 15,5 cm (11. kép 2).

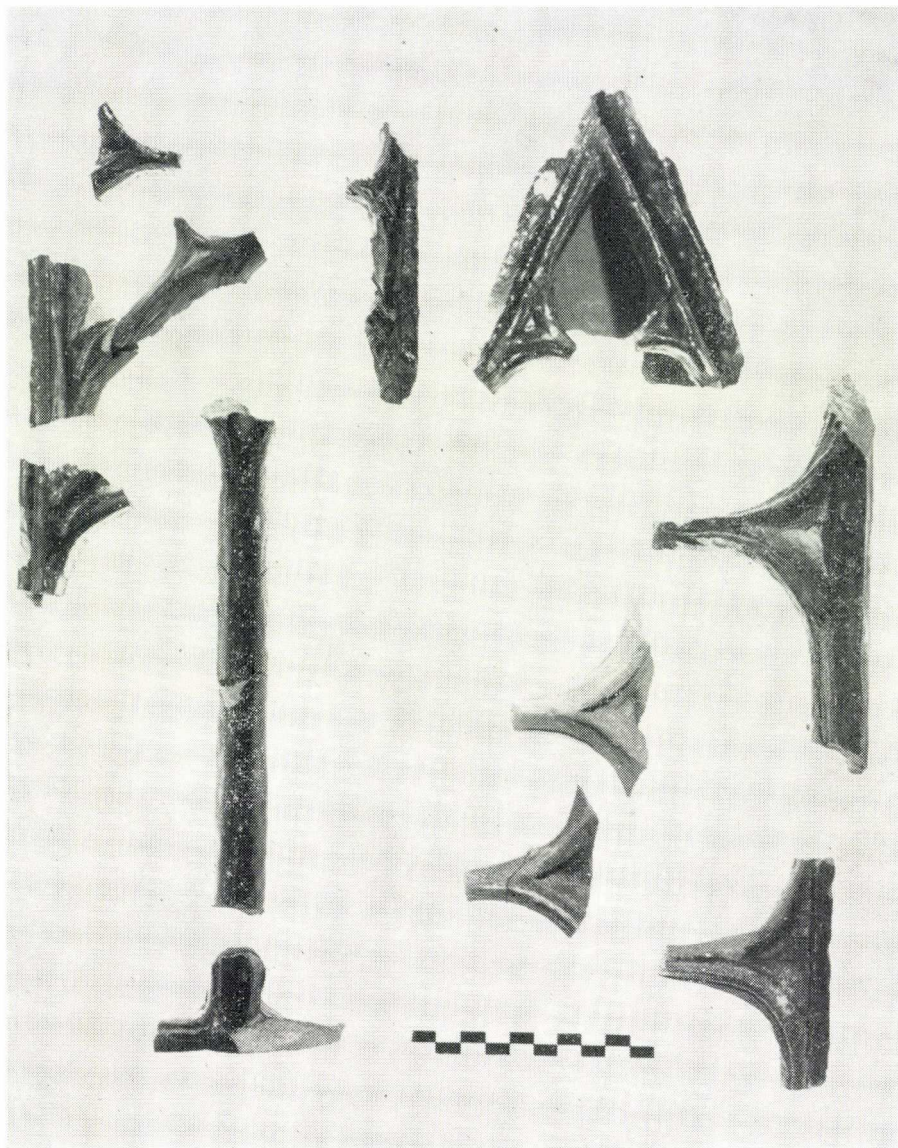
3: Léckeretes (négyzetes?) csempé töredékei, alul két döntött mezőben éles rajzú liliom. Szürkés-rózsaszín cserép, sötétzöld (majdnem fekete) máz (11. kép 4).

4: Négyzetes sarokcsempé, egyik oldalán húson mintázott növénydíz; a sarokrész sematikus jelzett csavart kötélvész. Szürkés, helyenként rózsaszín cserép, fűzöld, megégett máz angób nélkül. Kivitele a II. csoport csempéihez rokonítja (M: 19,5 cm, 11. kép 3).

5: Mérműves csempé töredéke; élesen metszett nagyméretű orrtag. Jól iszapolt barna cserép, máz nélkül. M: 13,5 cm (11. kép 6).

6: Zárt előlapú csempé töredéke, laposan mintázott sárkány részletével. Dekoratív megfogalmazású. Barnásszürke cserép, olivzöld mázzal. M: 12,5 cm. — A darab nem az előzőek leletgyűjtéséből származik, hanem a budai palota É-i belső zárófala mögötti ásatásból (Sz.á.D. 7/a réteg; 1957); itt 14. századi kerámiaanyagot, 2 Mária

10. kép. Mérműdíszes kályhaecsempék. III. csoport 9–11. típus Buda, palota
Abb. 10. Ofenkacheln mit vorgesetztem Maßwerk. Gruppe III, Typ 9–11. Buda, Palast

dénárt (1382–85) és egy hamis Zsigmond dénárt is találtam¹⁷ (11. kép 5).

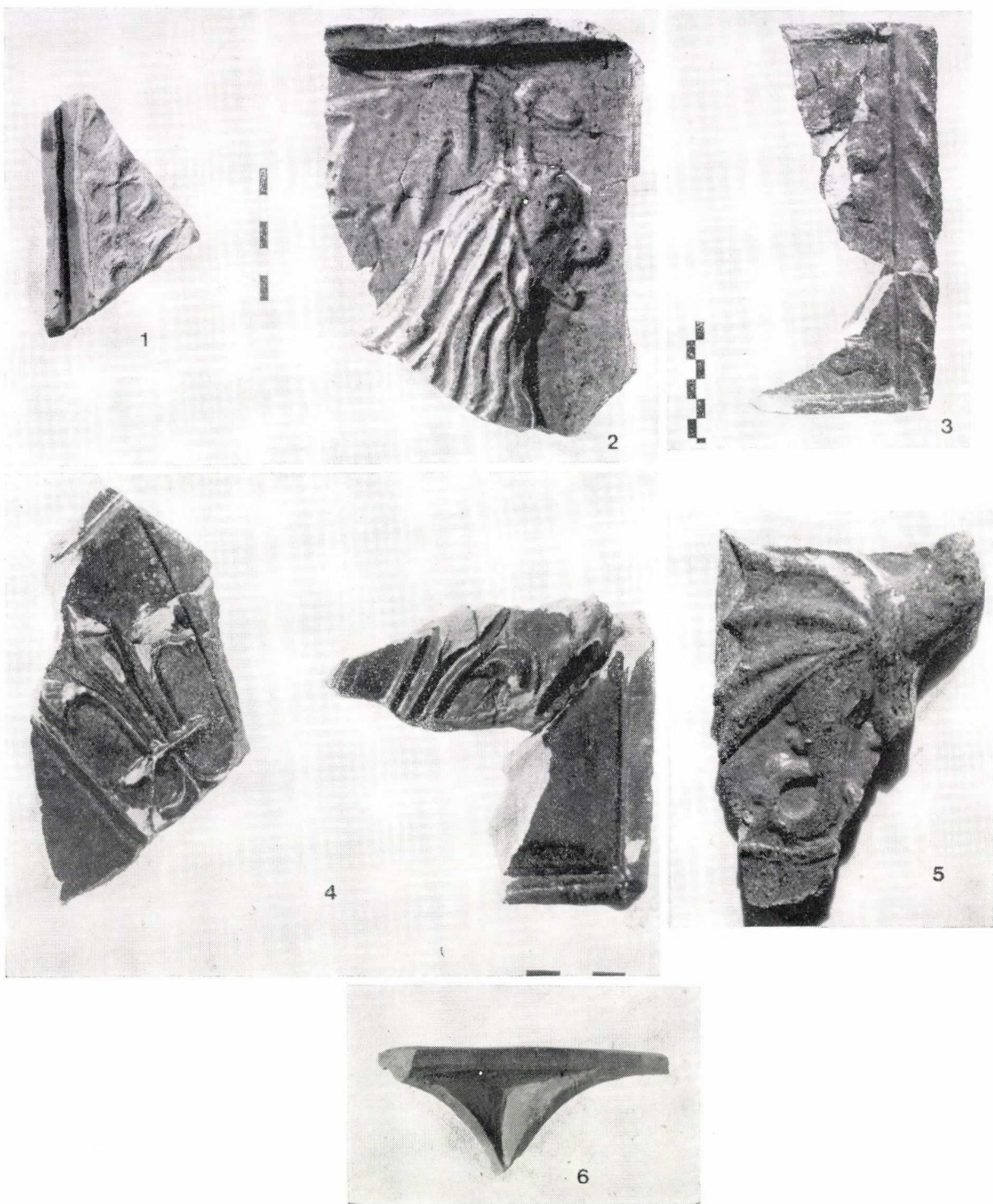
7: Téglalap alakú, dongáshátú csempe, áttört előlappal. Díszítése alul középosztóval elválasztott két nyílás, orrtagos-csúcsíves zárással, fölötté körbe szerkesztett forgó halhólyagok gazdag mintájával. A teljes minta még nem rekonstruált, de az látható, hogy ötös osztásba szerkesztett. A vezérelem valószínűleg 5 nagy halhólyag, a közöket párosan elhelyezett kisebb halhólyagok és négykarójok töltik ki. Sárgásfehér cserép, jól kiégetett, a hátrészen korongolási bordák; máza angób nélkül tüzes citromsárga, illetve zöldessárga. M: 45 cm körül, sz: 22,8 cm (12. kép). — Legalább

2 példány töredékei (a felső rózsza mintája nem egyforma), egy részük az É-i kaputorony 5. és 6. rétegéből, a többi a közelből.

Ez utóbbi csempetípus, melynek töredékei ugyancsak a 14. sz. végének érmeivel meghatározott rétegekben feküdtek, ma még nem sorolható be az ismert kályhák részei közé. Stílusában gyökeresen eltér a már feldolgozott daraboktól: rajza jóval gazdagabb, mint számos, már ismert mérműves csempénél. Talán nem tévedünk, ha a Parler építőművészet által létrehozott gazdag ablakrácsok közvetett hatására gondolunk e nagyon fejlett — és rendeltetését meghaladó — megoldásban. Feltűnő — és a mérműves csempék kivitele-

¹⁷ Gerevich, 29. képen a 14. sz.-i leletanyag rajza.

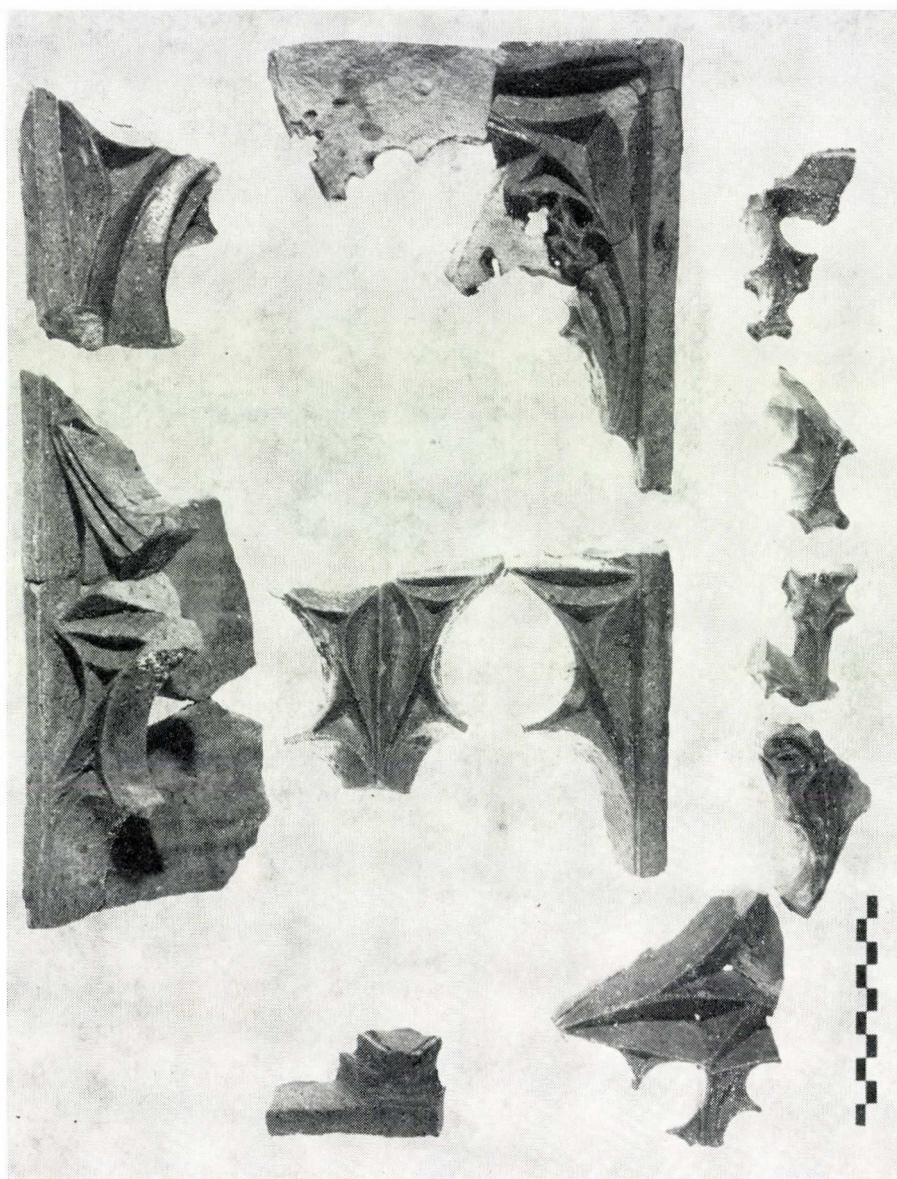

11. kép. Kályhaesempe-töredékek Anjou-kori rétegből. Buda, palota. 14. sz. vége
Abb. 11. Ofenkachelfragmente aus einer anjouzeitlichen Schicht. Buda, Palast. Ende des 14. Jh.

zésénél nem szokásos — az a megoldás, hogy a díszítés tulajdonképpen egyetlen síkba írt rajz (tehát egy vonalas szerkesztés) és ennek homorú vágással tagolt plasztikája; a másodlagos elemek sem helyezkednek el hátrább. A készítő a mérmű-szerkesztésben jártas, de nem kőfaragó, hanem fa-

faragó, asztalosmester. Az is lehet, hogy a negatív csak a mérmű rajzát adta meg és a plasztikai ki-vitel az agyag kifaragásával minden csempénél lényegében eredeti alkotás (azaz nem egyszerű sokszorosítás). Erre mutat a szokásosnál erőtelje-sebb, eredetileg 2,2—2,5 cm vastag előlap is, ami

12. kép. a)
Abb. 12 a

a félig száraz agyaglap faragását lehetővé tette. (A szokásos mérműves-áttört csempék esetében megelégedtek a kb. 1,6 cm-es vastagsággal.)

Végül megemlítjük, hogy egy töredék szerint már a III. csoport kályhájának is lehetett olyan oromdísze, mint amiket a 20. és 23. képen láthatunk.

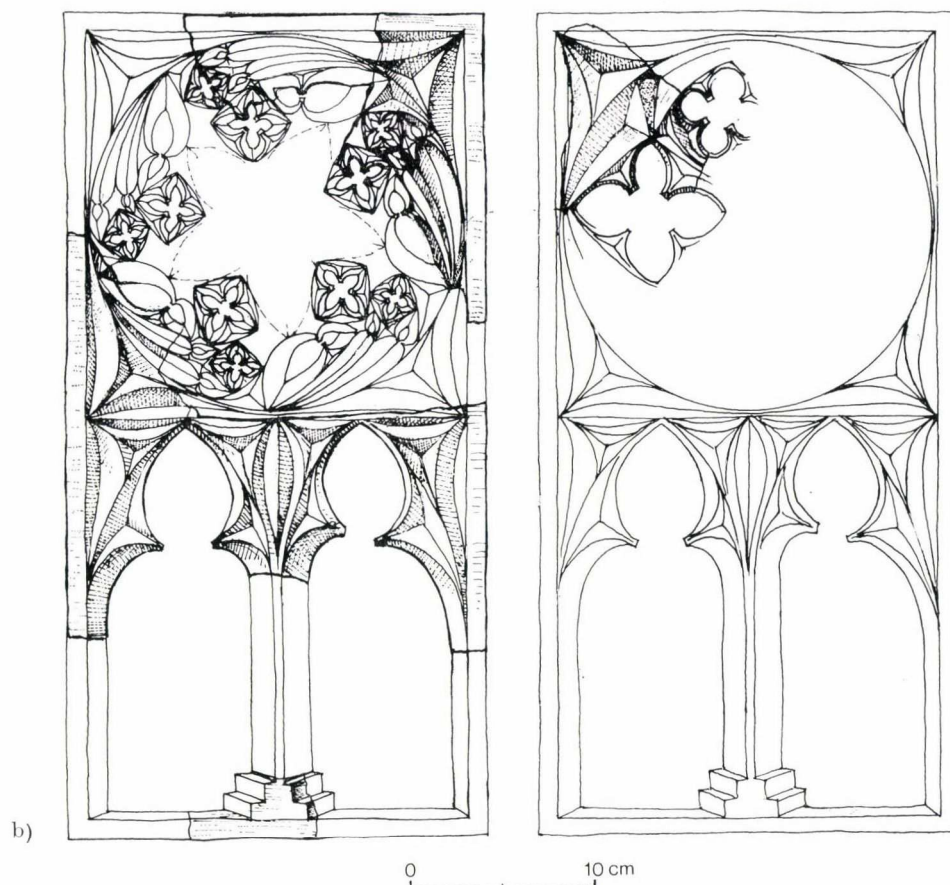
Kor és műhelykérdések

Az I—II—III. csoport budai és visegrádi leleteiből következtethető régészeti kormeghatározás csupán a 14. sz. végi pusztulás-lebontás idejét határozza meg, ugyanúgy, mint a most bemutatott újabb daraboknál. Eddig nem ismerünk olyan adatot, amely az általunk korábban felállított relatív rend ellen szólna. Az I. csoport kályhái esetében (ahol még semmi sem utal közvetlenül a megrendelő személyére) feltételezhetjük, hogy

ezeket Budán és Visegrádon még a korai Anjou-palotákban állították fel, valamikor a század dereka körül. Erre utalnak ugyanis a lovagszobrocskák, melyek stílusa a Képes Krónika (1358 után) alakjaival vethető össze, nemcsak a ruhadvattal, de az alakok formáival is (vékony lábak, karok). Első feldolgozásunkban kiemeltük, hogy pl. a Sámson alak is az udvari lovagi kultúra szellemében jelentkezik, nem bibliai alakként, s a töredékes vadász-jelenetek is ide sorolhatók. A diósgyőri első kályha (barnamázás csempékkal) már eltérő mintákkal szerepel, s bár kétségtől evvel rokon, de több esetben olyan gyenge plasztikai kivittel (pl. az ottani két sarkányos csempe), ami megkülönbözteti az első mesterétől. Készítése ezért csak később történhetett. — A II. csoportról már bebizonyítottuk, hogy több csempéje másolat, ugyanakkor technológiailag tovább lép (több szín).

A legkésőbbi a III. csoport, melynek műhelye

12. kép. a) Mérműves csempék töredékei sárga mázzal Anjou-kori rétegből. Buda, palota. b) Rekonstrukció (Egyed E.)

Abb. 12. a) Fragmente von Kacheln mit Maßwerk mit gelber Glasur aus einer anjouzeitlichen Schicht. Buda, Palast. b) Rekonstruktion (E. Egyed)

szakít az eddigi felfogással: most már a királyi ház címerei (illetve ennek elemei) adják a minták többségét. Stílusuk is eltérő, laposan formált, de éles rajzú, dekoratív dombormű; rokon vonásokat mutat a század utolsó harmadában virágzó sírkőszobrászat emlékeivel, melyek az udvarral is kapcsolatban álló főrangúak számára Budán, a Dunántúlon és a Felvidéken készülnek. Ezekre is jellemzőek az összefogott, nagyvonalúan kezelt formák és az alapsík, a háttér nagy szabad felületei¹⁸ — szemben a későbbi megoldásokkal, ahogy a 15. sz. folyamán a sisaktakaró szalagjai az egész hátteret betöltik játékos kanyargásokkal. — A III. csoport kályháit már Nagy Lajos uralkodásának második szakaszában készíthették, felállításuk a budai Anjou-palota befejezése után, a 60-as–70-es évek során képzelhető el. Itt már talán a Diósgyőrbe szánt kályha is ugyanekkor készült.

Folyamatosan vagy kisebb időközökkel további

kályhákat is rendeltek az udvar számára; a bemutatott anyag erre utal. Lehet olyan is köztük, ami már a század utolsó két évtizedében készült.

Ha ismét felvetjük az „udvari műhely — városi műhely” kérdését, úgy meg kell hogy állapítsuk, e kályhák zöme a királyi udvar számára készült. Az első csoport esetében a pomázi kastély és a vértesszentkereszti kolostor, a III.-nál az esztergomi érseki palota (és a vértesszentkereszti kolostor — esetleg már másolat kályhája) mint további felállítási helyek még nem jelentik azt, hogy olyan városi műhelyek dolgoztak, amelyeknek a királyi udvar csak egyik megrendelője.¹⁹ Egy igazi polgári műhely nem korlátozhatta volna tevékenységét a leletekből kirajzolható módon; elsősorban számos gazdag polgár és főúr számára dolgozott volna. Az első és harmadik csoport közötti kapcsolat hiánya csak arra utal, hogy az udvari megrendelés mindig csak 2–4 kályhára szólt, s ezt más-más mester

¹⁸ Engel P. — Lővei P. — Varga L., Acta HistArtHung 30 (1984) 33–63.

¹⁹ További leletek előkerüléséig nem fogadhatom el Feld I. véleményét: „... inkább az általános fejlődés hatására, mint a királyi udvar által... bontakozott ki

nálunk a kályhacsempe művészet”. Magyarországi Művészet, I. k. 274. — Talán a most bemutatott darabok is mutatják, milyen minőségi különbség van a legelső udvari kályhák és a valamivel későbbi, más megrendelésre dolgozó műhelyek termékei között.

13. kép. Kályhacsempék, 14. sz. vége. Pomáz, kastély (MNM)
Abb. 13. Ofenkacheln, Ende des 14. Jh. Pomáz, Schloß (UngNatMus)

kapta (tehát nem volt egyetlen, sok évtizedig működő műhely). Hogy ezek alkalomadtán egy-két más megrendelő számára is dolgozhattak, az nem ellentmondás, főleg ha tekintetbe vesszük, oda is azonos mintakincset használtak.²⁰ — Más kérdés az, hogy a technológiai vívmányok, műhelyfogások elterjedésével a század vége felé hazánkban is több, részben egy időben dolgozó, majd egymást váltó kályhász-műhely jöhetett létre (s ebben szerepe lehetett olyanoknak is, akik egy rövid időre létrehozott udvari műhely felbomlása-kor, munka végeztével máshol kezdtek dolgozni). Más kérdés az, hogy a hazai megrendelői kör milyen mértékben volt már érett ilyen díszes kályhák át-vételére? Az eddigi ásatási adatok korántsem mutatnak arra, hogy annyi mester (amire már az eddigi csempék eltérő stílusából következtetni lehet) Budán, Visegrádon, Esztergomban *folyamatosan* dolgozott volna a század második felében, s mindegyik műhelynek folytatója akadt volna a következő generációban. A folytatás viszonylag ritka lehetett (Buda: Laczkfi nádor kályhája, 1387–97). Talán a Zsigmond-kor első kályhája 1408 után, mely sok szempontból folytatja a III. csoport mesterének vívmányait, utal valamilyen közvetett kapcsolatra egy generációval később.

²⁰ Az „udvari műhely” kérdéskörét jól példázza a Mátyás-kori majolika padlótegélak esete: a királyi palotán kívül a domonkos kolostorban (K. H. Gyürky, i. m. 106. kép) és a polgár város É-i végén (Bence Z. ásatása), valamint Óbudán és a váci püspök palotájában is alkalmazták őket. Ennek ellenére bizonyos, hogy udvari műhely készítményei, ráadásul a rongt darabok bizonyítják, hogy a budai palota területén készültek.

²¹ Holl I., Városi élet — városi építész. ArchÉrt 116 (1989) 1.

A gazdasági-társadalmi viszonyok nehézségei okozhatták, hogy sokrétű, folyamatos tevékenységre még alig nyílt tér, ahogy később a 15. sz. folyamán is középkori városainkban sok helyütt a bizonytalanság nehezítette a kézműves műhelyek folyamatos, egy helyre települt tevékenységét.²¹ — Talán a II. csoport esetében kockáztathatjuk meg azt az elképzelést, hogy ez egy városi mester, aki szélesebb körű mintakincset csak másolás útján tudott beszerezni? A következőkben tárgyalásra kerülő csoport mutat leginkább olyan vonásokat, amelyek nem utalnak szoros udvari kapcsolatokra.

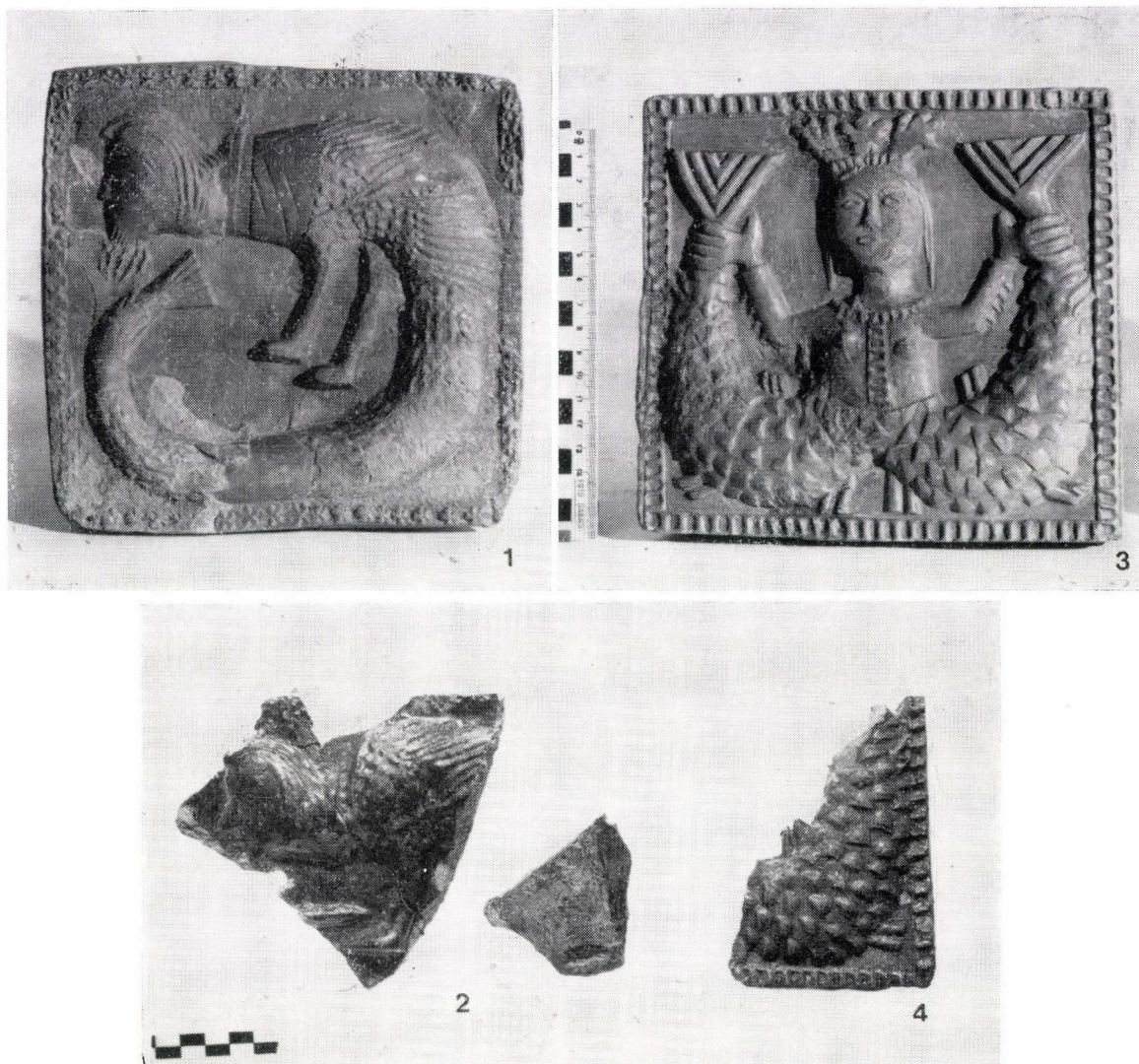
A pomázi 14. századi csoport

Pomáz kastélyának régi ásatása²² során gazdag késő középkori kerámiaanyag került elő. Kályhacsempéi közül többre korábban már hivatkoztam, mint budai darabok analógiáira. Most csak rövidebb leírásban tárgyalom azt az összefüggő csoportot, mely korszakunk szempontjából fontos. (Részletes publikálása az anyag restaurátlansága miatt itt nem lehetséges, csak a felismerhető típusokat tárgyalom.)

1. típus: Sámson küzdelve az oroszlánál. Négyszög alakú, zárt előlappal. Nincs kiálló kerete

²² MRT 7. Dinnyés I. — Kővári K. — Lovag Zs., Pest m. topográfiája. XIII/1. (Bp. 1986) 186–189. — Leletek: MNM és részben Szentendrén. — Csak néhány töredék esetében van lelőhely jelölés: „udvari szint, hamuréteg; pince; a romok ÉK-i részén”. — A kastélyt korábban Bártfai Szabó L. közlése alapján tartottam királyi szálláshelynek (pihenőhely a Buda-Visegrádi úton). Okleveles bizonyítéka nincs, de a leletanyag valamilyen személyes kapcsolatra utal — akár mint gyakori vendéglátó.

14. kép. Kályhacsempék, 14. sz. vége. Pomáz, kastély (MNM)
Abb. 14. Ofenkacheln, Ende des 14. Jh. Pomáz, Schloß (UngNatMus)

(ahogy a következőknek sem), a csempe keretelése a díszítés síkjában lapos szalag; figurális dísz a bal felé forduló, kítátott szájú oroszlán a hátán térdelő, hosszú hajú Sámsonnal. Az oroszlán farka S-alakban kanyargó, kötélszerű, közepén csomóval. A kompozíció az egész teret kitölti. Vörös cserép, angób nélkül sárga mázzal. Mérete kb. 19×20 cm (a pontos méret a restaurátlanság miatt mindegyik darabnál kérdéses). — Zöldmázás példánya viszont nem szabályos kályhacsempe: nincs semmiféle hátranyúló fiókrésze és a sarkok közelében elhelyezett átfúrás szerint burkolólapként erősítették fel (15. kép 1).

2. típus: Feliratos csempe közepén angyallal. Négyzög alakú, előlapját rovátkolt szalagkeret határolja, körirata: AVEGRACIAPLENAD —

gótikus majuszkulákkal (Ave gracia plena d[ominus]). A középső szabadon maradó kis mezőben orans tartású angyalalak szembenézetben, sematikus kivitelben. M: 17 cm, sz: 17,5 cm, vörös cserép, vörösesbarna és barna mázzal, angób nélkül (5 példányból), ezek kályhacsempék és két olivzöld mázas példányból (ezek csempelapok, hátrész nélkül; hátuk nem érintkezett a tűzzel) (13. kép).

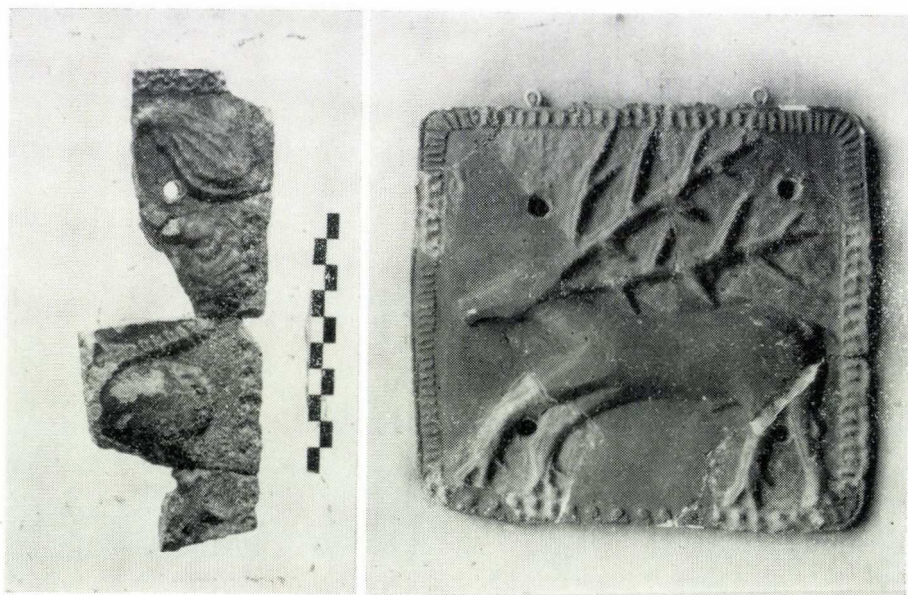
3. típus: Mesebeli alak emberfejjel, szárnyal és haltesttel (?).²³ A kis csillagokkal díszített keretet a kompozíció körben hajlítva teljesen kitölti. M: $18,7 \times 18,7$ cm. Egy sárga és egy sötét olivzöld mázas példány; az utóbbi átfúrt lap (14. kép 1–2).

4. típus: Mesebeli alak, női fej, felemelt kezekkel, teste hal alakban folytatódik (?). Keretelése

²³ Az alakok pontos értelmezése nehéz. Lásd pl.: „A Physiologus szerint a vipera hímjének férfiarca, nőtényének pedig női arca van. Köldökig ember formájúak,

farkuk pedig akár a krokodilé...” Zsámboki kódex. Ford. Mohay A. (Bp. 1986) 22.

15. kép. Átfűrt burkoló-csempék zöld mázzal (1: Sámson-jelenet töredéke, 2: Szarvas). 14. sz. vége. Pomáz, kastély (MNM)

Abb. 15. Durchborte Deckkacheln mit grüner Glasur (1: Simson-Szene, 2: Hirsch). Ende des 14. Jh. Pomáz, Schloß (UngNatMus)

kis csillagokkal. (A mintát csak Sashegyi gipsz rekonstrukciójából ismerem, a megfelelő töredékek elkallódtak, illetve más típushoz is tartozhattak.)

5. típus: Szarvas. Négyzetű csempelap hát-rész nélkül, a keret szalagja kis rovátkákkal díszített. Négy átfűréssel. Sz: 17,5 cm, m: 16 cm, sötétzöld mázas (15. kép 2).

6. típus: Szirén. Rovátkolt keretben szembeálló kétfarkú szirén; nyakán és testén rovátkolt szalag (ruha?). Sz: 18,5 cm. Több barnamázás töredéke közül az egyik áttört kivitelű (14. kép 3–4).

7. típus: Rozetta. A négyzetű lapon körbe szerkesztett hatszirmú rozetta, a közökben gótikus orrtagok. Olivzöld mázas, hát nélküli átfűrt csempelap. (Töredékek.)

Több más típus is tartozott a kályhához, de töredékességük miatt az eredeti minta nem ismert. Így találunk koronás, főkötös női fejet (ezt szép rajza emeli ki a többi közül), jogart tartó kezet, sematikus rajzú angyalalakat, amelyek további — talán többalakos jelenetek — csempéire utalnak (16. kép 1–8). Voltak sárgamázás, *figurális díszű áttört* csempék is, melyek teljes mintája már nem rekonstruálható. Köztük koronásfejű madár, a jogart (vagy buzogányt?) tartó kéz, lovasalak (Szt. György?), karmos állatláb jelzi a pomázi kályha kivételesen gazdag kivitelét (16. kép 9–12).

Az egész csoport egységes mivoltát, összetartozását a mintázás és a (hazai anyagban szokatlan) díszített szalagkeretek jelzik; a stílust a zömmel jó előképeket felhasználó (kódexek, templomi ábrázolások szörnyalakjai, Bestiáriumok illusztrá-

ciói stb.), de a kivitelezésben már gyengébb kezű mester jellemzi. A kompozíciók dekoratív felfogást mutatnak (ez származhat a jó előképekből is), de a plasztikai megoldás inkább rajzos és a mázzal bevont felület elmosódásával nem mindig számolón aprólékos. Kivételes a felíratos csempe betűinek szép rajza, de a fazekas-faragó nem számolt avval, hogy negatívját tükörképben kellene elkészíteni, hisz a kész csempék most *fordított* felíratúak! Összhatásában az egymás mellett sorakozó csempék mégis elég jó színvonalat képviselhettek, ha nem is lehet őket a korábban bemutatottakkal összevetni. A kor általános közép-európai színvonalát azonban elérik. — A pomázi csempék együttese teljesen különbözik a három Anjou-kori kályhától (és a már bemutatott további csempéktől). Itt nemcsak a stíluskülönbségek, de a technológiai kivitel néhány vonása is kiemelendő: 1. a csempék az Anjou-csoportoknál megszokott méreteknél kisebbek; 2. formájuk nem mindig négyzet, szélességi méretük kissé hosszabb; 3. következetesen valamennyi típusnál a zöldmázások *sík csempelapok*, melyeket szegecsekkel erősítettek fel — talán a kályha mellett vagy mögött a falra, hogy csempével burkolt melegező helyet képezzenek ki? Az utóbbi megoldást szolgálhatta az is, hogy nem készítettek a csempéknek kiugró keretet: úgy a kályhán, mint a falon jobban egybeolvadt a burkolás. (Mint látni fogjuk, ez a fogás kimondottan a pomázi kastély számára készült.)

A pomázi leletanyag pontos ásatási megfigyelései, a kormeghatározást így elősegítő adatok nem ismertek. Szerencsére a budai palota ásatása ebben is segít:

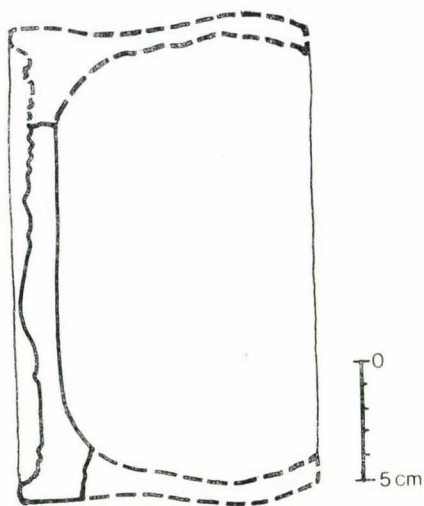

16. kép. Kályhacsempe töredékek (6,9–12 áttört kivételben). 14. sz. vége. Pomáz, kastély (MNM)
 Abb. 16. Ofenkachelfragmente (6,9–12 in durchbrochener Ausführung). Ende des 14. Jh. Pomáz, Schloß
 (UngNatMus)

1. típus: Sámson küzdelme. Négyzet alakú, zárt előlappal. A töredékek alapján itt a minta rajzát hitelesen lehetett rekonstruálni (az oroslán mellső lábai kivételével). E csempénél — a pomá-

ziakkal ellentétben — megvan az egyszerű, kiálló léckeret is. Így mérete evvel nagyobb. M: 19,8 cm, sz: 20,5 cm, hátrész: 8,5 cm. 4 különböző példány töredékei. Sárgásrózsaszín cserép, angób nélkül

17. kép. Kályhacsempe Sámson-jelenettel, sárgamázaz. Anjou-kori rétegből, Buda, palota
Abb. 17. Ofenkachel mit der Simson-Szene, mit gelber Glasur. Aus einer anjouzeitlichen Schicht. Buda, Palast

18. kép. Kályhacsempe-töredékek a budai palota É-i oldaláról és a Szt. György térről. 14. sz. vége
Abb. 18. Ofenkachelfragmente von der N-Seite des Budaer Palastes und vom St. Georg-Platz. Ende des 14. Jh.

okkersárga, illetve zöldessárga mázzal. A budai palota É-i kaputornya mellől, az 5. és 6. rétegből (17. kép).

Lelőrkörülményei szerint tehát ezek a darabok is a 14. sz. második felének szemétanyagával a század végén kerültek ki a használatból, mint a többi budai csempe. Készítésük a pomáziakkal nagyjából egy időben történhetett, de itt a hagyományos kályha megoldással. (A pomázi variációk keret nélkül talán ez utániak, mint egy olyan újítás, amit később sohasem követtek. A két kályha

elkészítésének eltérő idejére utal a cserépanyag különbsége is: Budán világosabb, Pomázon vörös.)

Lehetséges, hogy mesterünk a Sámson-csempéket az Anjou-kori I. csoport 1. típusa nyomán készítette,²⁴ erre azonban közvetlenül csak a Sámson lábain megjelenő sarkantyúk és a ruha utalnak, egyébként a kompozíció eltérő: az oroszlan itt nem fordítja a fejét hátra, Sámson pedig előre hajlik. Lehet, hogy a többi motívummal együtt más forrásból merítették az ábrázolásokat. Az összevetés azonban jó arra, hogy a pomázi csoport

²⁴ Holl 1958, 6. kép.

mesterének eltérő stílusa szembetűnő. E kályhák a III. Anjou-kori csoporttal egy időben vagy valamivel később készülhettek; erre mutat a többfajta mázsín (okkersárga, barna, sárga, zöldessárga, sötét olivzöld) használata, ami ennek az időszaknak (budai?) vívmánya és divatja. A század utolsó harmadánál később már nem keletkezhetek a budaiak régészeti adatai szerint, de a betűtípus és viselet (női fej) is 14. sz.-i.

A pomázi csoport esetében már valóban fölvethető, hogy egy városi műhely terméke, mely mintakincsében önálló utakon járt. Technológiájára az is jellemző, hogy az e korban másutt is (Svájc: 14–19 cm, Csehország: 14–17 cm) kedvelt kisebb csempéket készíti, szemben az I. csoport (27,5 cm) vagy a későbbi Zsigmond-kori (23–24–26 cm) nagyobb méretnél. Témáinak megválasztása az eddig ismertek szerint egységesen egyházi-szimbolikus (Sámson; szíren: a csábítás szimbóluma; démonikus keveréklények, mesebeli állatok: általában a rossz megtestesítői; szarvas: Krisztus szimbólum; Angyali üdvözet). Kiválasztásuk idejét múltnak tűnhet, de figyelembe kell vennünk, hogy a svájci csempéken (ez ideig az egyedüli bővebb összehasonlító anyagban) az 1340-es évektől kezdve a századvégig hasonló témaválasztás dominál.²⁵ Az ilyen dekoráció felhasználása kisebb lovagvárakban, városi patriciusházakban és kolostorokban egyformán megfelelő volt ekkor, a konkrét megrendelőre történő közvetlen utalás nélkül (tehát nem helyhez kötött, ahogy a svájci anyag is bizonyítja).

*

A korszak anyagát néhány olyan kályhacsempével zárjuk, amelyeknek pontosabb besorolásához, csoportozáshoz (műhelyhez) kötéséhez egyelőre nem rendelkezünk biztos támpontokkal. Helyesebb ezeket ma még korrend nélkül mint 14. sz.-i készítményeket jelölni. Először két olyan töredéket említenénk, amelyek stílusuk, ábrázolásuk alapján még nem köthetők a felsorolt csoportokhoz, de lelőköörülményeik sem adnak támpontot. Az egyik egy áttört kivitelű csempe töredéke: indával díszített szalagtag egyik oldalához valamilyen madáralak kapcsolódik. Mintázása elmosódott; világosbarna cserép, angób nélkül sötétzöld mázzal. A budai palota külső területén került elő csatornázás során az É-i oldalon, lehet, hogy nem is a palotához tartozik (18. kép 1). — A másik töredék a Szt. György térről ismert; címerpajzs részlete ferdén hasítva, 1-1 liliommal. Vékony vörös cserép, angób nélkül barnászöld mázzal (18. kép 2). — Ugyancsak már a királyi palota előtti városrész

leletei közül említettek több kályhacsempét, amelyek koraiak lehetnek. Köztük egy kisméretű (kb. 12×12 cm) csempe sárgamáz, áttört előlappal, pontsordízes kereteléssel, állatalakkal (szarvas?).²⁶ Kivitelezése a pomázi csoport műhelyével rokonítja, feltűnően hosszú hátsó fiókrésze is korai készítésre vall. Ugyanúgy városi műhely terméke lehet, mint *Vilmos püspök pécsi kályhái*²⁷ (1361–74), melyeknek csempesorozatára ugyancsak a kis formátum (13–14 cm) és a nagyon hosszú (25,5 cm) fiókrész jellemző. A pécsi kályhák készítése egyben az ilyen, nem királyi megrendelésre dolgozó városi műhelyek kialakulásának is jó támpontja.

Hasonló műhelyből származhatott *Simontornya* várának első kályhája is. Erre egy közöletlen²⁸ csempetöredék utal csak: egyszerű léckeretben a Sámson-jelenet relíeffje. Az oroslán itt jobb felé lép, fejét hátrafordítja, Sámson kinyújtott lábbal ül a hátán. Olivzöld mázzal bevont. A kompozíció nem rokon sem a budai, sem a pomázi ábrázolással. A század utolsó harmadában készülhetett egy dunántúli (Fehérvár, Pécs?) műhelyben.

ZSIGMOND KIRÁLY KORA — XV. SZ. ELSŐ FELE

A korszak két alkalommal tárgyalt öt különböző csoportjához néhány kiegészítő típust mutatunk be. Egy részük ugyan csak töredék, de így is gazdagítják az összképet. Másoknál ma még nincs elegendő adatunk a pontosabb besoroláshoz, de lelőköörülményeik vagy stílusuk alapján mindenképpen még a század első felében használt kályhákhöz tartoztak.

Elsőnek a budai palota egy zárt leletegyüttesét említenénk, melyet a kápolna mellett 1959-ben tártam fel. Az egykor itt álló kis épületbe Ny-felől nyíló ajtó előtt a fal és a sziklaperem közötti mélyedést nyilván még közvetlenül az építkezés után épülettörmelékkel kevert homokkal töltötték be.²⁹ E rétegben 4 db Zsigmond obulus (CNH 125 a: 1390–1424 között) feküdt, felette pedig I. Ulászló dénára. Az egész terület megfigyeléseit össze-sítve kitűnik, hogy a kis épületet legkésőbb a 40-es–50-es években építhették, s a legalsó rétegek itt mindenütt ekkor kerültek (valamivel korábbi szemétanyaggal keverve) helyükre. Az említett 8. rétegben található volt: rózsafüzérkarika készítésének csont hulladéka, apró cseppelkkel díszített, cakkostalpú üveg pohárka és ablaküveg-szem szintelen üvegből; kályhacsempék töredékei sorában kétfajta addig ismeretlen oromzatmegoldás és a Zsigmond korszak I. csop. 1. típusa, a IV. csop. 1. és 14. típusa; kisméretű ötvös-olvasztótégely töredéke, homokból faragott kis oroslán szobrocska (egy kőfaragólégny próbálkozása? 19. kép.)

E zárt rétegből került elő egy kúp alakú kályhaorom. Szürkésrózsaszín, soványított cserép, ko-

²⁵ Szíren, pelikán, sárkány, egyszarvú, oroslán — valamint lovag, vadászjelenet ábrázolása látható.

²⁶ *Zolnay L. — Boldizsár P., Árpád-kori kerámia...* BpR 24 (1977) 4. k. 55. kép 13. A szöveg szerint a 75/16. lelőhely; ugyaninnen 14. sz.-i padlótegla is: 56. kép 7. — Egy másik lelet: *Zolnay L., Előzetes jelentés...* BpR 26 (1984) 208. „... A 74/6. lh. N. Lajos dénarával datált — ház sarkából... egy mázatlan gótikus cserépkályha

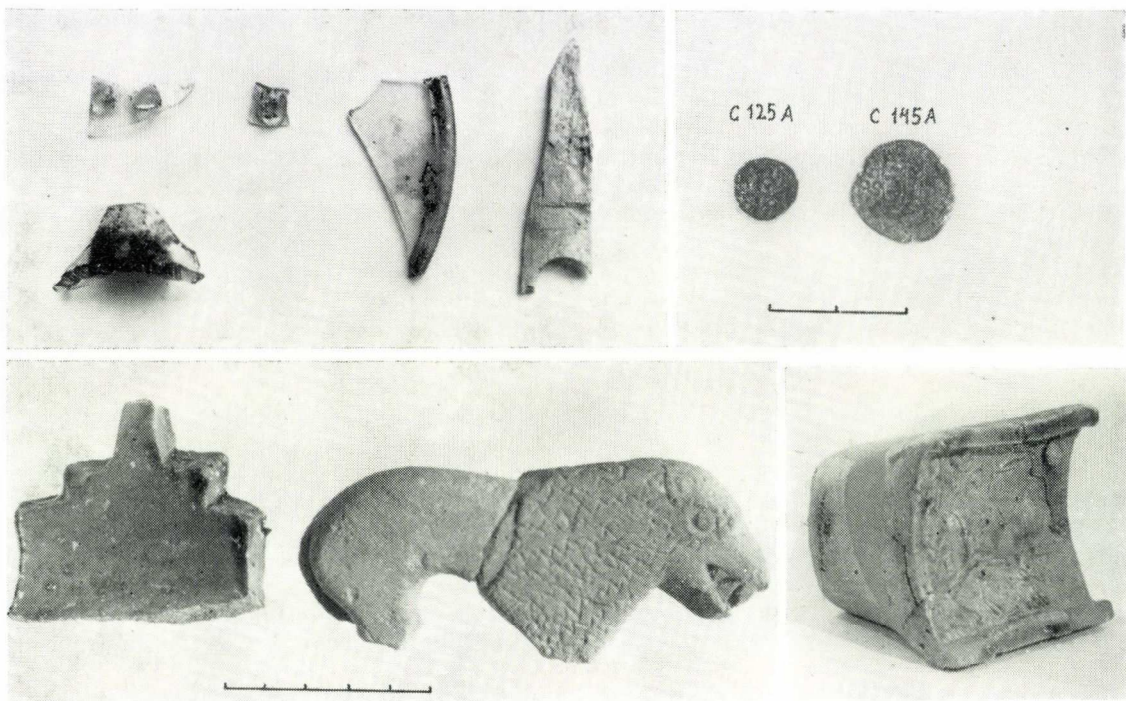
összeomlott anyaga.”

²⁷ *Kárpáti G.*, In: *Művészet* I. Lajos... 369–371. — Megjegyeznénk, hogy a Katalógus 28. sz. budai darabja a képtáblán másik, későbbi csempével szerepel, a 83. sz. pedig ugyancsak későbbi.

²⁸ Lócsy E. ásatása. A kiállításon szerepel.

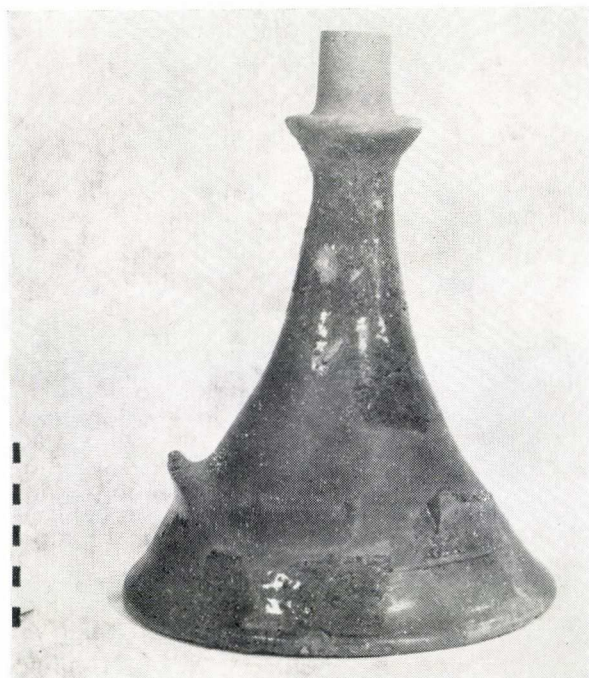
²⁹ *Gerevich*, 321. kép. (E rétegek a leírásban nem szerepelnek.)

19. kép. Leletegyüttes a budai palotából, 15. sz. első fele (X/A — 8. réteg: cseppdíszes üveg pohár, rózsafüzérkészítő csont hulladéka)

Abb. 19. Fundkomplex aus dem Budaer Palast, erste Hälfte des 15. Jh.
(Nuppenbecher, Knochenabfall einer Paternosterwerkstatt)

20. kép. Kályhaoromdíszt borsózöld mázzal. 15. sz. eleje.
Buda, palota

Abb. 20. Bekrönungskachel mit erbsengrüner Glasur.
Anfang des 15. Jh. Buda, Palast

21. kép. Áttört kályhaesempe darabja oroszlánábrázolással. 15. sz. eleje. Buda, palota

Abb. 21. Durchbrochenes Ofenkachelstück mit Löwendarstellung. Anfang des 15. Jh. Buda, Palast

22. kép. Díszített kályhaszemek, 15. sz. eleje és első fele. Buda, palota

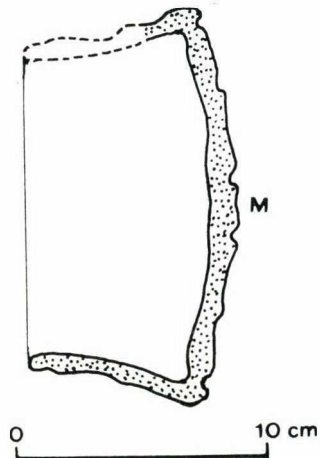
Abb. 22. Verzierte Rundkacheln, Anfang und erste Hälfte des 15. Jh. Buda, Palast

³⁰ Csehországban a 15. sz. e. felére keltezett, széles alakú oromdíszot találtak (M. Richter; közöletlen). — Későbbi magyarországi darabok: *Holl I.*—*Parádi N.*, *Das mittelalterliche Dorf Sarvaly*. Fontes ArchHung (Bp. 1982) 108; *Holl I.*, *Kőszeg* (Monográfia, kézirat 1985).

³¹ *Franz, R.*, *Der Kachelofen*. (Graz 1969) 50, Abb. 95. *Minne, J.-P.*, *La céramique de poêle de l'Alsace médiévale*. (Strasbourg 1977) 175, a kölykök nélkül: 168—

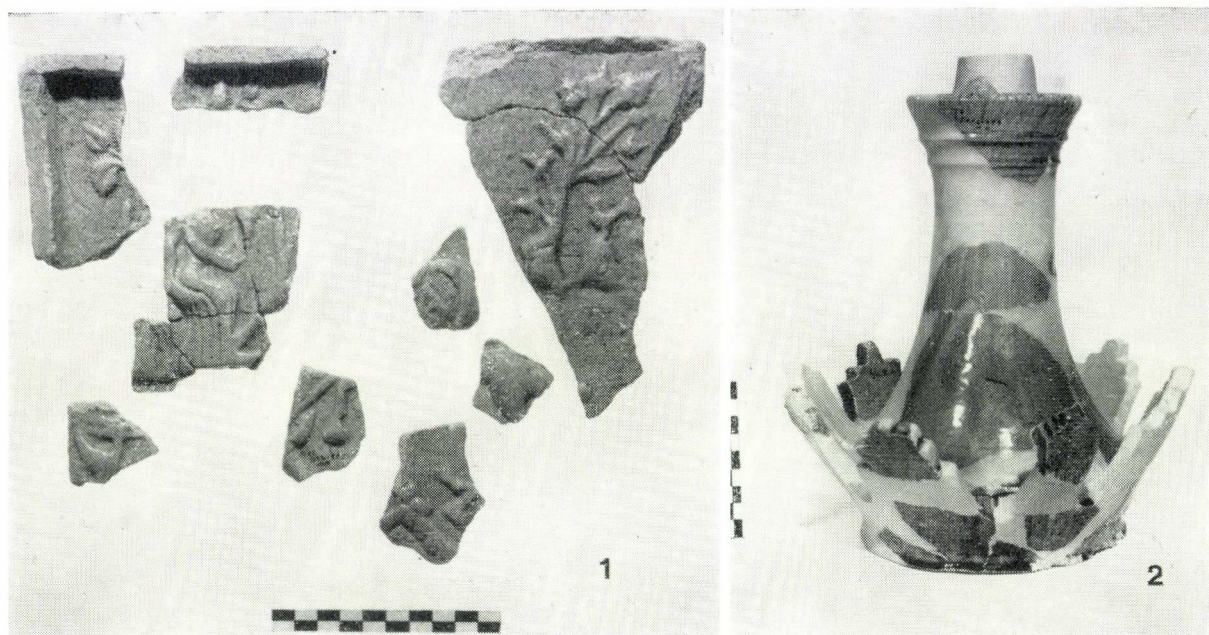
rongolt, angób nélkül borsózöld mázzal. Alsó átmérője 22 cm, magassága 25 cm körül lehetett. Elhelyezése a kályha tetején az oromcsempék között képzelhető (20. kép). Ehhez hasonló lehetett egy másik is, de itt már többlépcsős kis pártázatokkal tagolták az alsó részt; csak ebből maradt töredék (19. kép). Az első oromzat anyaga alapján leginkább a Zsigmond-kori I. csoport kályháján állhatott (Holl, 1958, 36. kép), a másik fehér cserépanyaga és aranysárga máza szerint a III—IV. csoport valamelyik kályháján. — Az ilyen toronysisak alakú kályha-lezárások e korból egész kivételesek; később talán ezek ösztönzéseként készültek a vidéki kályhák mázatlan oromdíszei.³⁰

Ugyane leletgyűttes darabja egy mindaddig analógia nélküli csempetöredék: bal felé forduló, fejét lehajtó oroszlán, áttört kivitelű csempelap. Szürkésrózsaszín cserép, angób nélkül borsózöld mázzal. Mintázása lendületes, jó szobrászra vall (21. kép). Egyelőre nem köthető egyik műhelyhez sem. — Hasonló kompozíciót láthatunk (de tükörképe) egy zöldmázas svájci kályhacsempe felső részén, áttört kivitelű fülkés csempe közepét átívelő tagozaton állva. A darabot a kutatás a bázeli Hartlieb műhely (1424—1445) készítményének tartja.³¹ A két csempe között nincs közvetlen kapcsolat, de a kompozíció felhasználása rokon egymással. Bizonyosak vagyunk abban, hogy ezek az ábrázolások eredetileg a fiait életre keltő oroszlán — a középkorban kedvelt allegorikus ábrázolás — elterjedt példáit másolták; az állat furcsa tartása erre mutat. (Egyébként a teljes kompozíció az állatkölykökkel 15. sz.-i elzászi csempéken látható; szép változata a század közepén a Lovag-alakos-kályha műhelyének nagy csempéjén tűnik fel.)

169. A csempe Bázelen kívül Hallwil kastélyában is előfordul, itt balra forduló oroszlánnal; mesterkérdése és kora vitatott. *Frei, K.*, *Zur Geschichte der aargauischen Keramik*. Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde. 23 (1931) 81, Abb. 5. — Bizonyos, hogy hosszabb időn keresztül használt, kedvelt kompozíció; Zsigmond-kori anyagunkban a legkorábbi, svájci kapcsolatra utaló. Kora megelőzi a közölt darabokét!

23. kép. 1: Szt. György alakos kályhacsempe töredékei, 15. sz. eleje. 2: kályhaorom, 15. sz. e. harmada Buda, palota

Abb. 23. 1: Ofenkachelfragmente mit der Figur des St. Georg, Anfang des 15. Jh. 2: Bekrönungskachel, erstes Drittel des 15. Jh. Buda, Palast

A Zsigmond-kori I. csoport műhelyének készítményeiből eddig 18 csempetípust mutattunk be; ebből az első tizenhárom tartozik a budai palota egyik kályhájához (és az itt közölt oromdísz), 3 új csempetípus Várpalota kályháján szerepel³² részben a korábbi csempékkel együtt. A következőkben sorra vett kályhaszemekből csak az első sorolható e műhelyhez, a két másiknál csak annyi bizonyos, hogy stílusuk alapján még a század első felének készítményei. Mindhármát a budai palotából ismerjük.

Az egyik kályhaszem hosszú hajú, szembenéző leányfejet ábrázol, homlokán szalag, feje körül karéjos pártával. Szürkéssárga cserép, a máz borsózöld, illetve zöld (egy nyéki példány sárga). Átmérője 13,5 cm (22. kép). A motívum sokkal magasabbrendű kivitelben a későbbi nyéki műhely kályhaszemén tűnik fel újra. A következő kályhaszem lapos előlapján ötszirmú rozetta, körülötte 5 gótikus karéj látható. Szürkéssárga cserép, máza világoszöld. Átmérő: 16 cm. (E típust Siklósi Gy. Székesfehérváron, a középkori kanonoki házak területén találta meg közlése szerint.) — A harmadik kályhaszem díszítése rokon az előzővel, de itt a középső rozetta szögletes stilizálású és hatos osztású a karéjokkal együtt. Ennek előlapja kissé domború. Cserepe szürkéssárga, a máz fűzöld. Átmérő: 15,7 cm, hátrész mélység 7 cm. Egyik töredéke aransárga mázzal bevont (22. kép és rajz).

Egyező mintájú, de kissé nagyobb méretű darab került elő a Hess A. tér közelében, az itt húzódó kis köz városfal felőli háza helyén (hátrész m: 11 cm), ez fehér cserépből készült. Az itteni 14. sz. végi csempe-mérmű töredékkel együtt a gazdag tulajdonosra (ötvösmester?) utalnak.^{32a} — Amíg az első kályhaszeméből találtunk már a 15. sz. elején kidobott töredékeket, a két másik csak a palota 16. sz.-i nagyarányú pusztulásakor került szemetre. — E kályhaszemek alkalmazása még az Anjou-kori első kályha megoldását követi, a későbbiekben azután az ilyen díszített szemek használatát már divatjamúltnak találhatták, nemcsak nálunk, de külföldön is.

Következő csempénk esetében a csoporthoz kötés ugyancsak nehézségbe ütközik. Eddig csak töredékekből ismerjük és így mérete, amelynek alapján más sorozatokhoz kapcsolása biztosabb lenne — nem ismert. Anyagának technológiája szerintünk a Zsigmond-kori I. csoporthoz sorolná, ugyanis Budán erősen soványított rózsaszín cserépből fordul elő és az aransárga máz (egy töredéken barnásabb színű) angób nélkül lett az agyagra felvive. Ilyen darabokat az I. csoportban találtunk (pl. az 1, 9. és 11. típus darabjai között) azonos árnyalatú mázzal. A meghatározás azért is fontos, mert a csempe díszítése motívumában e korszak első megoldása:

³² Holl 1958, 1971; Holl I., Dunántúli kályhacsempék. VMMK 17 (1984) 209–213, a kályhák elterjedése a főúri várakban, kúriákban, egy kolostorban.

^{32a} K. H. Gyürky, Acta ArchHung 34 (1982) Abb.

18: 6. (A korábbi csempetöredék vagy a II. vagy a III. csoporthoz tartozhat.) — Ötvösök budai házairól: Holl I., ArchÉrt 116 (1989. 1.)

24. kép. Mérműves csempék (IV. csoport 16. típus) 15. sz. első harmada. Buda, palota
Abb. 24. Kacheln mit Maßwerk (Gruppe IV, Typ 16). Erstes Drittel des 15. Jh. Buda, Palast

Szt. György viadala (19. típus), valószínűleg négyzetes csempe; jobboldalt fönt fa és fatönkön (?) ülő madár, közepén Szt. György lovon, mellé-
hez szorított kis pajzsán kereszt; baloldalt egy fa
mögött az ülő királylány. Utóbbi részletből Budán
maradt töredék, míg a Szt. György alakból Vértess-
zentkereszten. A bencés apátság kolostorának
anyagából feldolgozója ezt még a 14. századra kel-
tezte.³³ — A budai palotából 3 példány töredékeit
ismerjük, a 16. sz.-i pusztulási rétegekből (23. kép).

III. csoport

Ide vagy a következő csoportba sorolható két
kúp alakú kályhaorom; kerek alaprajzú (átmérő:
15,2 és 17 cm), alul homorúan szűkülő, felette
körös-körül szabadkézzel kivagdalt lépcsős pártá-
zatokkal. Korongon felhúzott, vastag fehér cserép
aransárga mázzal (23. kép 2).

IV. csoport

E műhely készítményeiből 14 csempetípust
mutattunk be korábban, egy párkánycsempe kivé-
telével valamennyi négyzetes alakú zárt csempe,

a kályhák alsó részéhez. (A nagy változatosság
mellett azonos kompozíciók ismétlődése és a kü-
lönféle cserépanyagok arra mutatnak, hogy leg-
alább két különböző kályhamegoldással számolha-
tunk a budai palotában is. Ezek néhány éves
különbséggel készülhettek, aminek során egyes
kompozíciók, pl. a négyelt Zsigmond-címer nega-
tívjait ki is cserélték.)³⁴ Néhány most bemutatásra
kerülő mérműdíszes csempe az egyik kályha felső
részét alkothatta. Valamennyi soványított, fehér-
reégett cserép, fűzőld és citromsárga mázas variá-
ciókban:

16. típus: téglalap alakú, dongás hátú, fülkés
megoldású csempe. Áttört előlapja középosztós
két csúcsív, felette négykaréj; a záró ív két sar-
kában 1-1 háromkaréj. Méretek szempontjából
két fő variációt találunk, mindegyik magassága
31–31,7 cm között, de szélességük egy keske-
nyebb (15,2–15,6 cm) és egy szélesebb megoldást
(17–18 cm) mutat (24. kép). Néhány töredék
szerint készültek olyan darabok is, melyek tetejét
kiugró párkányon két pártázat zárta.

17. típus: az előzőkkel egyező áttört mérmű-
dész, de a csempe felül ívben záródott. (Csak töre-
dékből ismert.)³⁵

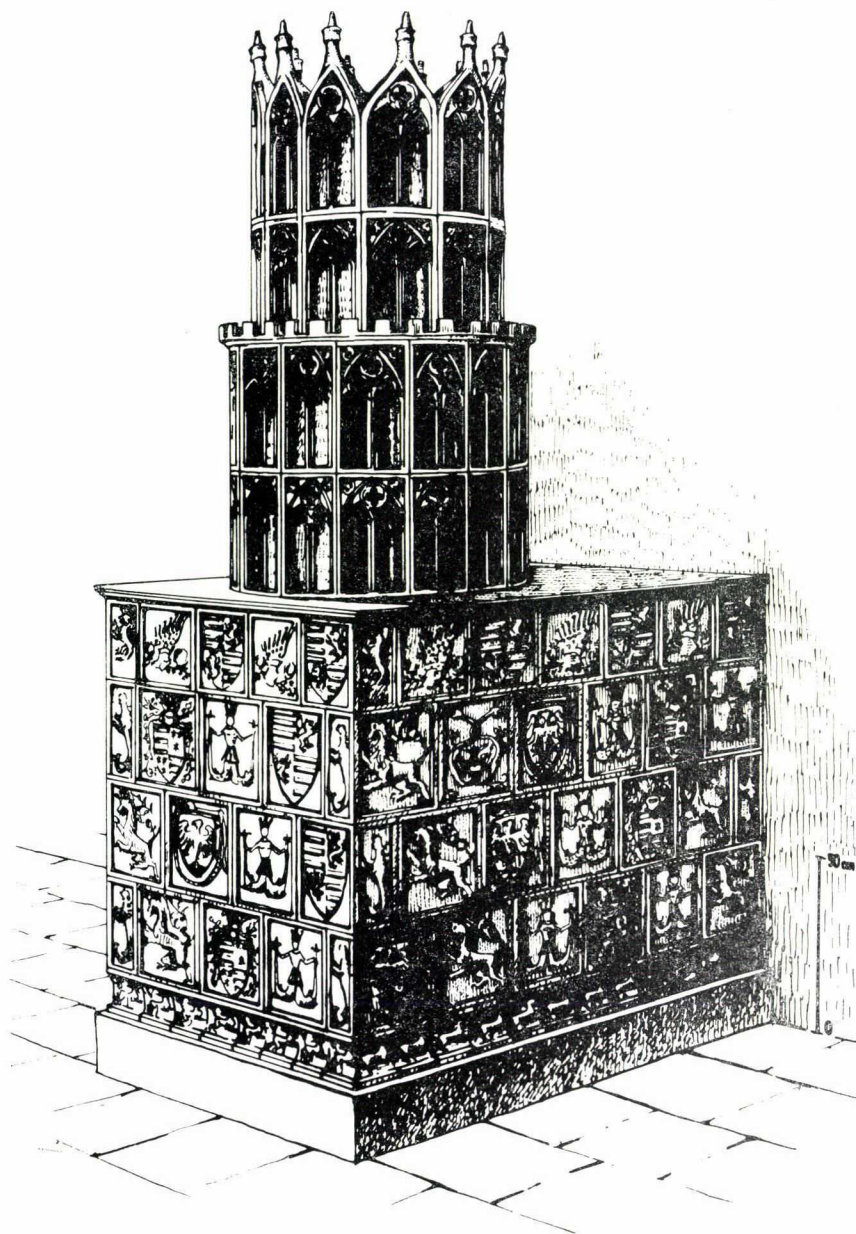
³³ *Kozák É.* II. 187–188, 1. kép 1. Zöldmázas. Itt
az I. csoport számos más csempéje is előkerült.

³⁴ *Holl* 1971, 168–171.

³⁵ A korábban ismeretlen 15. típus új motívummal

Ozora várkastélyából került elő: *Feld I.—Gerelyes I.*,
ComAH (1985) 176–179, 12. kép. E csoportból ugyanitt
a 6. típus is: Cillei címer.

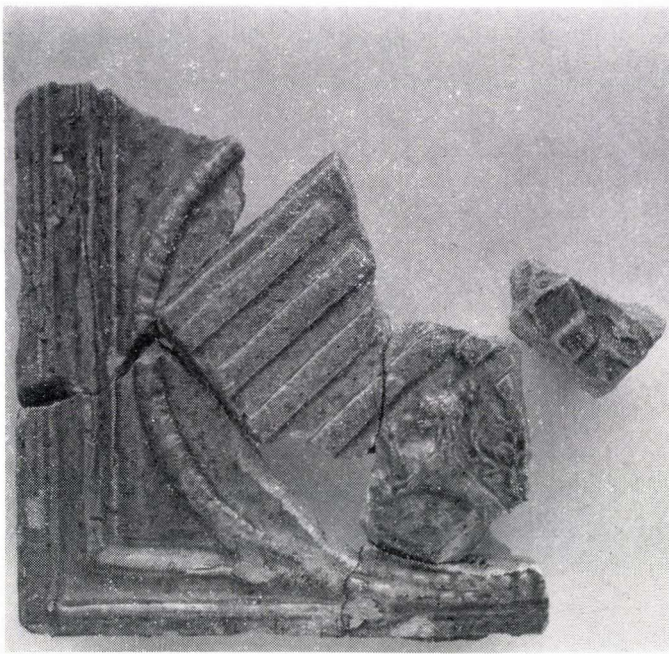
25. kép. A IV. csoport egyik kályhája, 15. sz. első harmada. Buda, palota (Egyed E.)
 Abb. 25. Ofen der Gruppe IV, erste Drittel des 15. Jh. Buda, Palast (E. Egyed)

E mérműves csempéket azért soroljuk a IV. csoportba, mert ennek műhelye gyakran készített fehérreéggő cserépből csempéket; a fűzöld és főleg a citromsárga máz használata is jellemző. Más színek mellett az utóbbit megtaláljuk az 1–3, 5, 7, 11–12. és 14. típus csempéin a budai palota és a nyéki kastély anyagában. A mérműves csempék nagy példányszáma (több mint 12 darabbal) arra mutat, hogy ezeket — a korábban bemutatott kályhakkal ellentétben — az egyik budai kályhán nem csak egyetlen sor alkotóelemeiként használták. Variációt csak az jelentett, hogy a felső mérműdíszt mintáját némelyiknél nagyobb mértékben áttörték, illetve az egyik sorhoz pártázatot illesz-

tettek. (Ez a megoldás Ozorán egy párkánycsempén látható.) A pártázat — a várépítészetből átvett elem — díszítésként a gótikus iparművészet legkülönbözőbb tárgyain (bútorok, ötvöstárgyak) honos, de a magyarországi kályhákon (ellentétben sok külföldivel) ez időben még nem szokásos. Ismereteink szerint e csoportnál alkalmazzák először.

A fentebbiek alapján tehát nagyon valószínű egy olyan rekonstrukció, amely e műhely egyik budai kályháját ilyen mérműves csempékkel, mint felső toronyrésszel képzelel el. A pártázatos sor nem legfelül, hanem valószínűleg középen lehetett, felette kevesebb csempéből 12-szögű karcsúbb

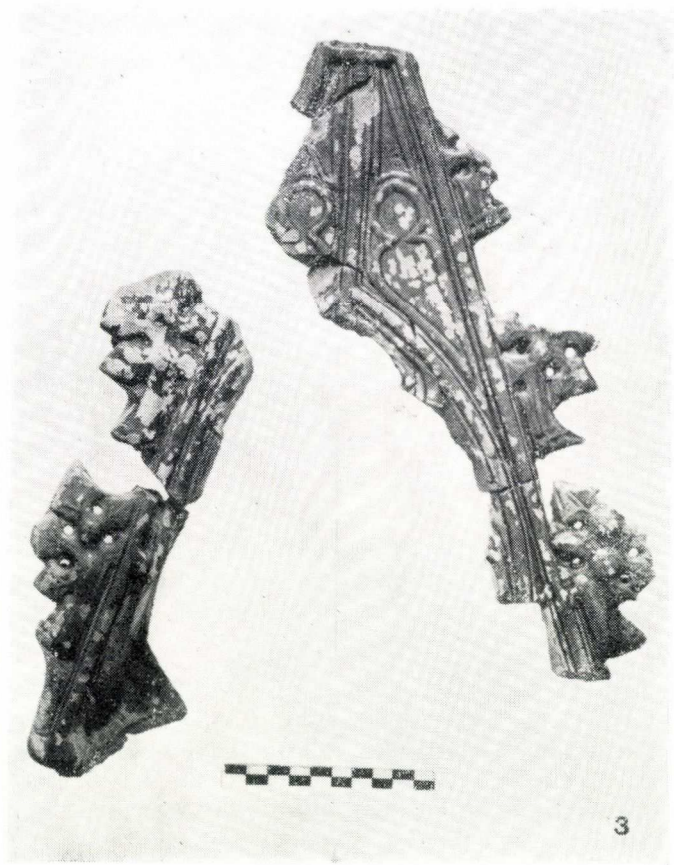
26. kép. Az V. csoport 5. csempetípus töredéke. Buda, palota és Óbuda, Korvin O. utca préposti háza
Abb. 26. Fragment des Kacheltyps 5 der Gruppe V; Buda, Palast und Óbuda, Propsthaus in der Korvin O.-Gasse

1

2

3

27. kép. Az V. csoport csempetöredékei. Buda, palota 1432–37
(1: Szt. György alak töredéke, 2: áttört csempék részlete, 3: oromesempe)

Abb. 27. Kachelfragmente der Gruppe V, Buda, Palast 1432–37
(1: Fragment der St. Georg-Gestalt, 2: Details von durchbrochenen Kacheln, 3: Giebelkachel)

részt képeztünk (25. kép). Az oromcsempék íves záródásukkal új megoldást jelentenek a budai anyagban, a korábbi kályháknaál a háromszögletű forma volt általános — a 14. sz. közepétől használt záróelem. Rekonstrukciónk (a szubjektív hibák ellenére) a gótikus kályha jellegét fejezi ki.

Ha ezeket a mérműves csempéket összevetjük a valamivel korábban készült kályhák felső testének megoldásával, azonnal szembetűnik egy feltűnő különbség.³⁶ Amazoknál az egyes csempéken különféle és nagyon gazdag mérművek sorakoznak egymás mellett — bár az alapelv, az alsó kétharmadot képező két csúcsíves nyílás ott is megtalálható. Míg a korábbi kályháknaál igyekeztek minden sort másfajta díszítéssel képezni (már az Anjoukorban is), itt lényegében egységes mintából készül az egész felső toronyrész, legfeljebb az áttört vagy vakmérműnek hagyott részletek mennyisége (az agyaglap kivagdalása) változott. Ennek eredményeként letisztultabb, egyszerűbb a toronyrész hatása. Ezt csak a kétféle szín (zöld-sárga) változtatása teszi könnyedebbé (25. kép).

Rekonstrukciónkon az alsó tűztér fekvő hasábjának felső sorába helyeztük Zsigmond négyelt címerét, váltakozva sisakdíszével (11–12. típus, sarak 13. típus). Alattuk a valamivel nagyobb méretű, nagyon dekoratív rajzú és változatos mintájú csempék következnek: szirén, összefont nyakú sárkányok, cseh oroslán, magyar—cseh négyelt címer, Cillei-címer, felezett sarokrészként pedig a 8. típus csempéje halfarkú alakkal (ebből Budán csak töredéket ismerünk, de a teljes minta Pomáz leletei között előfordul, a IV. csoport oroslános csempéjével együtt). Alsó lábazati sorként a 14. típus nyulas párkánycsempéit képzelhetjük el. — Mint ebből is látható, e kályha alsó része a korszak budai kályháinak megfelel: ugyanúgy hangsúlyozza a királyi címer összetevőit, néhány más dekoratív motívummal fellazítva, mint az I. és II. csoport műhelyei.

A budai palotán kívül e kályhatípus, illetve talán egyszerűbb (kevesebb mintát használó) variációi a nyéki királyi kastélyban (1–6. típus; 9. típus), Belgrád várában (1, 4, 6. típus), Pomáz kastélyában (3, 8. típus) és Ozorán (6, 15. típus) álltak. Nem tudjuk, hogy ezeknél a felső kályhatest milyen felépítésű volt, lehetett más megoldású is. Ezt ugyanis lehetővé tette, hogy e műhely, mint említettük, többfajta kályhát készített és így lehetősége volt különféle összeállításokra. (A III. csoport kályháit, illetve csempetípusait is e műhelyhez tartozónak véljük!) A Nyéken előkerült másfajta mérműves töredékek vagy az ozorai 15. típus sárkányos párkánycsempéje jelzi, hogy más megoldásokat is hoztak létre, illetve egyszerűbb, kevesebb motívumot használó kályhákat építettek. Ez a gyakorlat a 15. századi kályhámesterek körében bizonyítható: a különböző helyeken felállított kályhák egyes elemeit elhagyták

vagy másfajtaával kombinálták. Ez lehetővé tette a különböző tulajdonosokhoz történő alkalmazkodást is — bár erre (más címer) e műhelynél még nincs bizonyítékunk.

A műhely 4. csempetípusának (sárkányrendes, sasos címer) mázatlan másolata Szigliget várából került elő, a Meggyesi család tulajdonából; valamelyik dunántúli műhely készítményeként.³⁶

V. csoport

Az 1958. évi feldolgozásban hatféle csempetípus szerepel. Akkor az 5. típusból csak egy töredéket közölhetünk, az óbudai királynéi várból. Most egy nagyobb töredék alapján erről már többet tudunk, bár a csempé felső harmada ebből is hiányzik. A budai palota példánya téglalap alakú, zárt előlapú csempé, horony- és pálcátaggal díszített kereteléssel. Alsó felét a feltételezett kedvelt Zsigmond-címer tölti ki, jobbra dűlő négyelt címerpajzsban a magyar vágások és a cseh oroslán; az egészet a Sárkányrend állatalakja veszi körül. (A sisakdísz hiányzik.) Soványított rózsaszín cserép, vastag fehér angób fölött aransárga mázzal. Miután csak egyetlen töredékünk van, nem tudjuk, hogy a budai palota kályhája (mely alul zöld színű volt) felső csempesorai csak egymás fölött váltakoztak zöld-sárga színben vagy egy soron belül is különböztek. Miután ez a kályha nem volt olyan sokszínű, mint a többi, az előző megoldás a valószínű (26. kép).

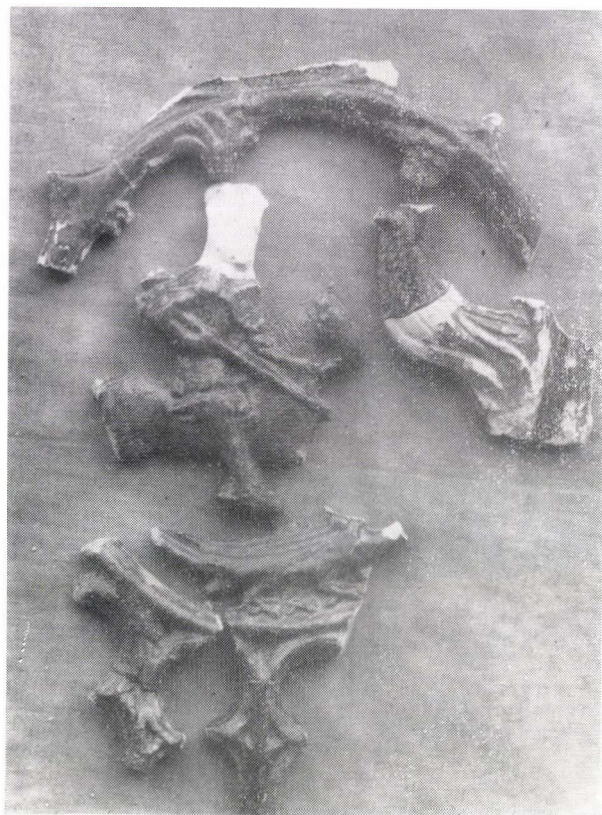
6. típus. A töredékekből álló oromcsempé teljes mintáját még nem sikerült rekonstruálni. Az azonban látható, hogy alakja eltér valamennyi korábbi kályha oromzat megoldásától. Ez ugyanis hegyesszögű, nyújtott háromszög alakú. Magassága mintegy 42 cm lehet, szélessége kb. 32 cm (ezek szerint nem igazodott az alatta álló csempék beosztásához). Új díszítőelem a két szélén sorakozó 3-3 kúszólevél. Fülkéjének előlapját áttört mérműdísz zárta (mintáját nem ismerjük). Felül nem csúcsban végződik, itt külön darabból ráilleszthető dísz (oromrózsa) lehetett. Vastag vörös cserép, angób felett fűzőld mázzal. A budai palotából 5 példány töredéke (27. kép 3).

A felső kályharész további áttört csempéiből Budán csak értelmezhetetlen töredékek vannak; köztük az egyik típust a Sárkányrend áttört kiviteli jelvénye keretezte (27. kép 2). A pomázi emlékananyag alapján azonban egy mintát már ismerünk:

7. típus: téglalap alakú, dongáshátú, áttört csempé. Alsó részében négy áttört nyílás, felette a mérmű-rózsza helyén Szt. György viadal jelenete: jobb felé lépő lován gótikus vértzetbe öltözött lovag, koronás, pávatollesomós sisakdíszsel; lándzsáját a sárkány hátra fordított szájába szúrja. Jobboldalt az imádkozó királyné lebegő alakja. A század első felének megfelelően a lovag még

³⁶ Kozák K., A szigligeti vár feltárása. Magy. Műemlékvédelem 5 (1970) 11. kép; VMMK 11 (1972) 12. kép.

28. kép. Mérműves csempe Szt. György viadallal. Pomáz (MNM)

Abb. 28. Kachel mit Maßwerk, Kampf des St. Georg. Pomáz (UngNatMus)

29. kép. A Szt. György alakos csempe rekonstrukciója (MNM)

Abb. 29. Rekonstruktion der Kachel mit der St. Georg-Gestalt (UngNatMus)

páncélingbe öltözött, kisméretű pajzsa van (kereszt jelvénnel) (28. kép). E csempe töredékei a pomázi kastélyból kerültek elő, ezek alapján készült el a teljes minta gipsz rekonstrukciója is (Méri I. munkája). — Vörös cserép, világos olivzöld máz, rekonstruált mérete 45,6 cm. Miután itt a 2. és 5. típus töredéke is előkerült, e csempe itteni szereplése nem meglepő (29. kép.)

A budai palotából eddig e típusnak csak kis töredékét ismerjük: rózsaszín cserép sárgászöld mázzal. Ez azonban nem áttört kivitelű, eszerint voltak e mintával egyszerű domborműves csempék is (27. kép). Ilyen megoldás a pomáziak közt is található.

A csempék e csoportba (kályhához) tartozását bizonyítja a sárkányalak stílusa: ugyanolyan szép rajzú megoldás, mint a négyzetes csempék Sárkányrendje a Cillei és az ismeretlen címer esetében (Holl, 1958, 61—62. kép), vagy a nagy csempe Zsigmond-címere körül. Korábban hangsúlyoztuk, hogy e műhely faragómesterének stílusa sokban eltér a megelőzőktől és kiérlelt szobrászi tudást mutat. Az új csempe is alátámasztja ezt; a kisméretű alakos jelenet szép és világos kompozíciót

jelent. Újdonság a korábbi kályhakkal szemben, hogy itt egy *mérműves csempébe figurális jelenet* került — mintha egy templomi ablak kőrácsát kitöltő, jelenetekkel kifestett üvegablaka hatott volna mesterünkre. Az ilyen megoldás nemcsak a magyarországi csempeanyagban kivételes, de külföldön is ritka!

A Szt. György ábrázolás megjelenése e kályhán, mint láttuk, nem előzmény nélküli (lásd I. csop. 19.), de jobban indokolható, mint máskor. Itt ugyanis fokozottabban utalnak a király által alapított (1408) Sárkányrendre: két főúr címere is evvel szerepel (míg korábban csak a király címérével kapcsolták). A Szt. György-kultusz a budai udvarban lovagrendjének alapításával Károly Róbert idejében indul és Nagy Lajos királynál is kimutatható (Buda város déli piacterén épített fel templomát). A Zsigmond által alapított Sárkányrend a szent személyére csak közvetve utal (az alapítólevél említi a vértanú kereszties jelvényét), sem a jelmondat, sem a rendjelvény nem tünteti fel.³⁷ Úgy tűnik azonban számunkra, hogy a kapcsolat a kortársak előtt mégiscsak kézenfekvőbb lehetett a rendjel sárkánya és az azt elpusztító

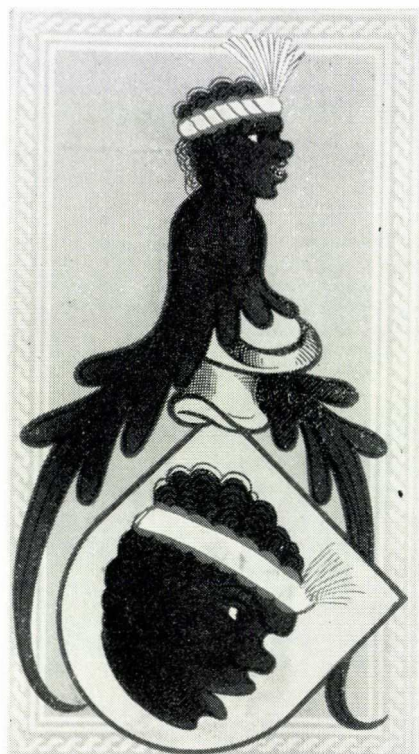
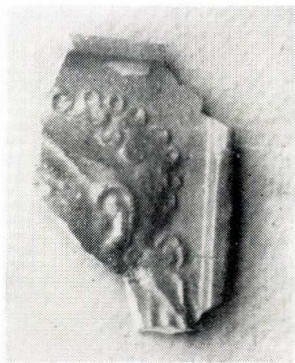
³⁷ A jelvényről: *Lővei P.*, In: *Művészet Zsigmond*

király korában. (Bp. 1987) 148—179.

30. kép. Sisakdíszes csempé. Buda, palota
Abb. 30. Kachel mit Helmzier, Buda, Palast

31. kép. Mellétei Baróc család címere, 1415
Abb. 31. Wappen der Familie Mellétei Baróc, 1415

32. kép. Csempetöredék, a négerfejes sisakdísszel (1: Buda város, 2: Pomáz)
Abb. 32. Kachelfragment, Helmzier mit Negerhaupt (1: Stadt Buda, 2: Pomáz)

szent kultusza között, mint ma véljük. A kályha ikonográfiáját alkotó mester (vagy aki erre ösztönözte) természetesnek tartotta a kapcsolatot, ezért helyezte el fölül a jelenetet.

A csoport kályháinak elterjedését már felsoroltuk, de ehhez két újabb hely is járul. Óbudán nemcsak a várban, de a Korvin Ottó utca területén egykor állt kanonoki házak egyikében is volt ilyen: az 5. típus *mázatlan*, szürkésfehér cserépből készített csempéjének töredéke került elő (26. kép). Székesfehérvárott (ahonnét ismeretlen helyről a 4. típus már ismert) a középkori Sziget külváros házai közül pedig a Cillei-címeres típus darabját ásták ki, rózsaszínű cserép sötétzöld mázzal.³⁸

Vértesszentkereszt kolostorában csak egy másik műhely által készített, a Cillei címert lemásoló csempét is tartalmazó kályha állt, a Garai-címerrel párosítva, jóval gyengébb minőségű.

*

³⁸ Óbuda: Bertalan V.-né ásatása, a 16. ház kútjából. Itt még a Lovagalakos kályha egyik csempéje, valamint a 15. sz. m. felére keltezhető majolikátöredékek (tányér, kancsó) is tanúsítják a rangos tulajdonosok sorát. — Székesfehérvár, Selyem utca, Siklósi Gyula ásatása. 79.24 ltsz. Itt sem áll a lelet magában: a Lovagalakos kályha műhelyének oromcsempéjét másolatban használták! — Az adatokat ez úton is köszönöm.

A Zsigmond-korszak anyagának kiegészítését egy olyan csempével zárjuk, melynek biztos csoporthoz kötése még nehézségekbe ütközik, de fontossága indokolja tárgyalását.

Téglalap alakú sarokcsempe, zárt előlappal. Egyszerű léckeretben sisak és sisakdísz: csőborsisak fölött jobbra néző négerfej. Vörös cserép, sárgásbarna máz. M: 25,9 cm (kiegészítés!), sz: 15,5 cm (30. kép). A budai palotából e példányon kívül csak két töredék került elő, ez szürkésfehér cserép sötétzöld mázzal. Sajnos nem tudjuk, hogy milyen csempéhez építve használták, s ez megnehezíti besorolását. Technológiai kivitelük szerint a korszak I–II. vagy IV. csoportjának műhelyében egyaránt készülhettek; talán leginkább a IV. jöhet számításba. Ennek első csempéi még nagyon jó rajzúak, csak később, valószínűleg hosszabb működésük során süllyedt színvonaluk és próbálkoztak lenyomatok, valamint saját készítésű, gyenge rajzú mintákkal (lásd 7, 10–12. típus) új negatívokat készíteni. A négerfejes csempe még az előző sorozathoz tartozhat.

Az ábrázolás Zsigmond király korai címeradományozásaihoz kapcsolódik: 1415 márciusában Konstanztban adta Mellétei Baróc Jánosnak, testvéreinek, rokonainak (Réz család). A címer ezüst pajzson fekete néger férfifej, homlokán tolldíszes keszkenővel; a csőrsisak fölött ez ismétlődik kisebb méretben³⁹ (31. kép). A csempe mintáját készítő mester nem ismerte a címereslevelet, nyilván a már itthon alkalmazott változatot (festett pajzson, a valódi sisakon?) látta. Feltűnő ugyanis, hogy a címereslevél divatos csőrsisakja helyett egy ekkor már régies formát ábrázolt. (Ugyanakkor a négerfej jól eltalált, a gyapjas haj, hangsúlyos szája, fül, lapos orr sikerült.) — A további kutatás talán tisztázhatja, hogy a számba vehető személyek közül ki kapcsolódott leginkább az udvarhoz.

E csempetípus töredéke a budai polgárváros területén is felbukkan: a Mária Magdolna templom előtt 1967-ben találták. A töredék vörös cserép, angób nélkül sárga (barnának ható) mázzal; helyenként kissé elmosódott lenyomat, de az eredeti negatívból (32. kép).⁴⁰ A pomázi kastélyból sárgásbarna mázas töredékét ismerjük.

Kiegészítés a műhelyek időrendjéhez

A korábban tárgyalt 62 csempetípus bővülése 13 újabb mintával elsősorban formailag bővíti ismereteinket; a kronológiát az öt csoport időrendjéről⁴¹ lényegében nem változtatja meg, de talán tovább finomítja.

Az első kályhák megjelenését továbbra is 1408 utánra — valószínűleg a második évtizedre — helyezhetjük. A IV. csoport műhelyének fellépése, ha a szerezsenfej-sisakdíszes csempe valóban ennek első kályhájához készült, az 1415 utáni időre keltezhető — ez azonban e csoport relatív időrendjét nem befolyásolja, hisz amúgy is későbbinek tartottuk az első kettőnél. A 16–17. típus mérműves csempéi ugyancsak azt jelzik, hogy a korábbi divatot felváltó kályhatoronyrészt alkottak. E csoport Cillei-címeres csempéjének szereplése Ozora kastélyában csak akkor ad ante quem dátumot, ha elfogadjuk, hogy az építési engedély (1416) után,⁴² de még *Ozori Pipó halála (1426) előtt* állították itt fel ezt a kályhát, s nem özvegye idejében. Az előbbi valószínűbbnek tűnik. Ez esetben (mivel e csoport első budai kályhája ekkor már mindenképpen elkészült) e műhely első termékei még 1415?–1426 között készültek. (Nyitott kérdés, hogy második és harmadik kályhatípusuk — utóbbi jelentős számú másolt, illetve gyenge kivitelű darabbal — mennyivel későbbi?)

Az V. csoport mesterének kályháját a Pálóczi György érsek címerének használata miatt kelteztük 1423–37 közé. Lővei P. vetette fel, hogy az ugyanezen a kályhán szereplő ismeretlen sárkányrendes címer (2. típus: 33. kép) első és negyedik negyedének kelyhe (inkább talpas csésze) Szántai Lack Jakab családi címere, aki a Sárkányrend alapító tagja (+ 1428/32), s valamilyen rokoni kapcsolatot fűzheti össze ezeket.⁴³ Magam úgy vélem, hogy az ugyanitt a második és harmadik negyedben (koronából kinövő két szarvasagancs között jobbra néző madárfej) a Paczali-Peres és Csáki család címeralakja ismerhető fel — és így e két családdal állt (bizonyosan házassági) rokonságban az ismeretlen lovag. Az utóbbi kapcsolattal most már újabb évszámhoz jutunk, hisz a Paczali-Peres címereslevelet Zsigmond Milánóban 1431 decemberében adományozta (34. kép).⁴⁴ Márpedig a budai összetett címer korábbi nem lehet. Ez esetben a budai, óbudai és nyéki királyi kályhák felállítására 1432–1437 között történt! (Pomáz, Székesfehérvár, Ete kályhái esetében elképzelhető ez néhány évvel később is, ugyanúgy az óbudai kanonoki kályhánál.) Zsigmond hosszú külföldi tartózkodása (1430–34) az itthoni főurak súlyát növelte, ezért hangsúlyosabb most a Sárkányrendes címerek szereplése!

AZ ÁDÁM—ÉVA JELENETES KÁLYHA

Az itt felsorolásra kerülő csempék különválasztását a Zsigmond-kori anyagtól több szempont indokolja. Az 1. csempetípust Melis K. dolgozta fel

³⁹ *Nyári A.*, Turul 1 (1883) 26–29. — Az ábrázolás a külföldi heraldikában már korábban előfordul (mórfej). Nagy Lajos korából Szerezseny Jakab és János kamaraispánok címerét nem ismerjük, pénzverőjegyük ugyan csak szerezsenfej.

⁴⁰ Bertalan V.-né ásatása. BTM 67.21.10. ltsz.

⁴¹ *Holl* 1971, 172.

⁴² *Feld I.*, ComAH (1985) 176–179, feltételezi, hogy a kastély építése már az engedély megadása előtt, korábbi években történt.

⁴³ *Lővei P.*, In: Művészet Zsigmond... I. 154.

⁴⁴ *Radocsay D.*, Acta HistArtHung 5 (1958) 336. és MűÉ 6 (1957) 279. *Kubinyi F.*, Turul 4 (1886) 18–20.

33. kép. Ismeretlen lovag sárkányrendes címere, 1432—37. Buda, palota

Abb. 33. Wappen mit Drachenorden eines unbekannten Ritters, 1432—37. Buda, Palast

34. kép. Paczali-Peres család címere, 1431

Abb. 34. Wappen der Familie Paczali-Peres, 1431

⁴⁵ I. Melis K., Szent György alakos budai kályha-csempék. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi E. (Bp. 1986) 257—259, 15. kép. Itt részletes leírása 1437—1454 közé keltezi.

más, ugyancsak Szt. György-jelenetet mutató későbbi budai csempékkel, megállapítva, hogy ez sem rokon az ismert Zsigmond-kori darabokkal. Most megkíséreljük az egész kör együttes bemutatását.

1. típus: Szt. György-jelenet. Négyyszögletes csempe, tagolt keretben (amely helyenként elnyomódott, durva kivitelű; a belső tagolás pálcas és horonytagja csak kis szakaszokon látható). Bal felé lépő lovon Szt. György, hosszú hajjal; majdnem álló helyzetben. Lándzsáját a földön fekvő sárkány torkába döfi, ennek farka a ló hátsó lábai köré tekeredik. Jobboldalt fent fa mögött a térdelő királylány, a bal sarokban stilizált városkép. M: 25,5 cm, sz: 21,5 cm. 3 példányban (35. kép).⁴⁵ (A bal kar kiegészítés!)

2. típus: Halászó sas. Négyyszögletes csempe, tagolt kerettel. Balra néző, kitárt szárnyú sas, csőrében gally (?); karmaival egy hal hátát ragadja meg. Helyenként éles kontúrokkal mintázva. M: 25 cm, sz: 23,5 cm (kiegészítés). 3 példány (36. kép).⁴⁶

3. típus: Ádám—Éva jelenet. A közepén levő fa két oldalán álló alakok hiányosak, de a téma felismerhető. Baloldalon Éva feje hosszú hajjal, felette a fán tekeredő kígyó feje látható. Jobboldalt meztelen alak, jobb kezével az alma után nyúl (Ádám). 3 példány töredékei (egyiket közepén függőlegesen kettévágták, kitöltő csempéként használták) (37. kép).

4. típus: Sarokcsempe. Keskenyebb oldala tagozott keretben két szőlőfürt és két levél indája. Magas, éles plasztika. Egyik példánya önálló darab, hátrész nélkül (38. kép 1), a többi 3 példány töredéke hozzáépítve a négyyszögű csempékhez (a sarkon bevagdallással kötődísz).

5. típus: Rozetta. A keretelés szélén ék alakú tüskék sora, a csempelapot majdnem teljesen kitöltő rozetta levelei 3 sorban fedik egymást. Éles, magas relief. Csak töredékek; m: 24 cm (38. kép).

6. típus: Sas. Kiterjesztett szárnyú, heraldikus stílusú sas. M: ismeretlen, sz: kb. 22—24 cm (38. kép).

7. típus: Hippogriff. Négyyszögű csempe, csak 1 példány töredékei. Lótestű griff, jobbra lép; erősen hajló nyakkal. Egyszerű léckeret (38. kép).

8. típus: ismeretlen állatalak. Az egyetlen töredéken csak szőrös törzse maradt meg. Áttört csempéhez tartozott (38. kép)!

Ezeket kívül még két további töredék tartozhatott ugyane kályhához, nyilván a felső rész, áttört (mérműves?) csempéi (38. kép).

A csempék zömmel a kápolna melletti udvar 5. rétegéből, illetve más lelőhelyek 15. sz.-i leleteket tartalmazó, a 16. sz. első felében kidobásra került rétegeiből kerültek elő.

A csempék — főleg a jobban megismerhető darabok — a Zsigmond-kori udvari kályhák mintáitól erősen különböznek: mintázásuk általában

⁴⁶ Képe és leírása: Művészet Zsigmond... I. k. 440, T 30. sz. A meghatározást: bibliai jelenet, a vízözön galambja — nem fogadhatjuk el. A madár jellegzetes ragadozó, karmaival fogja zsákmányát.

35. kép. Szt. György jelenet. 1440-es évek? Buda, palota
Abb. 35. St. Georg-Szene. Jahre 1440? Buda, Palast

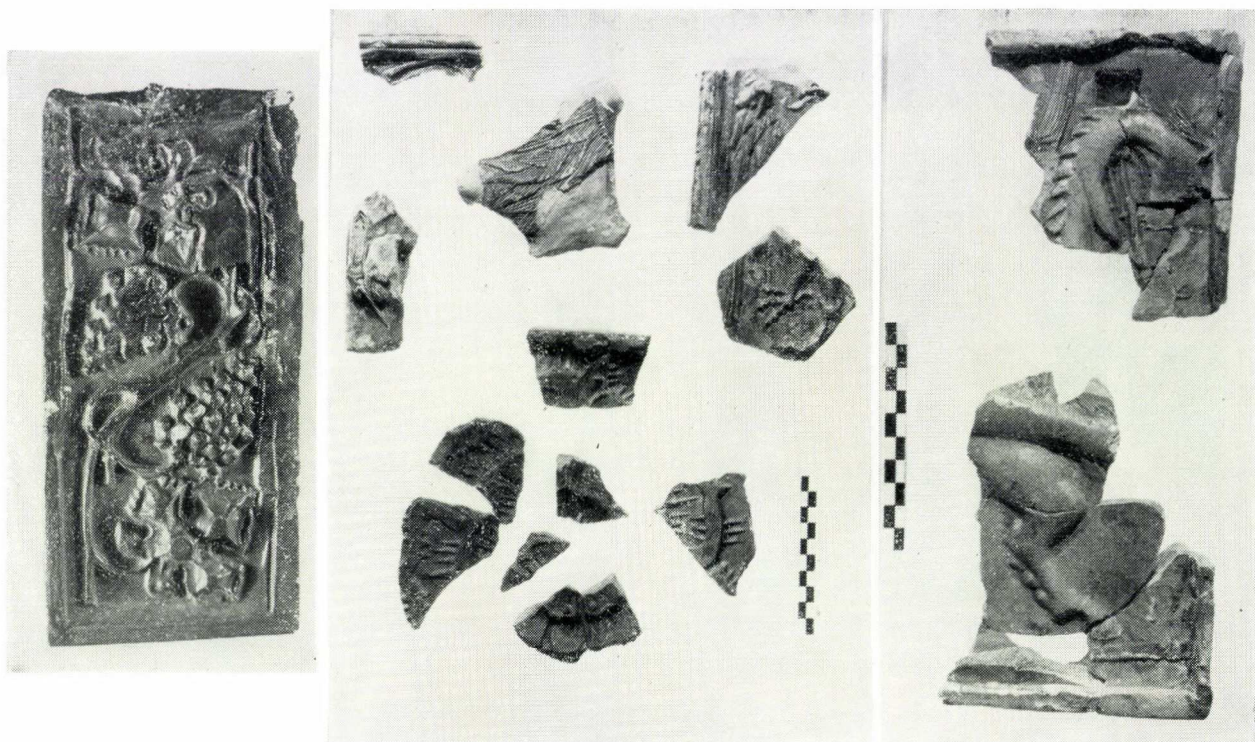

36. kép. Halászó sas. Buda, palota
Abb. 36. Fischender Adler. Buda, Palast

37. kép. Ádám—Éva jelenet töredéke. Buda, palota
Abb. 37. Fragment einer Adam—Eva-Szene. Buda, Palast

38. kép. Zöldmázos kályhacsempe-töredékek. Buda, palota
Abb. 38. Fragmente grünglasierten Ofenkacheln. Buda, Palast

erőteljesebb, magasabb; egyes daraboknál a nagyon élesen formált kontúrok jellemzők. Keretelésük több típusnál (1–3, 6. típus) felhagy a Zsigmond-korban általános egyszerű léckerettel (ez először az V. csoportnál figyelhető meg: belső pálcá). Valamennyi darab rózsaszín-vörös, jól iszapolt cserépből készült; a cseréplap a homlokoldalon is vastag (8–10–14 mm). A csempekeret vastag, de hanyagul kiképzett (a hátoldal összeépítésekor nem vigyáztak a tükör profiljára), elnyomódott. A technológiára jellemző – több példánynál jól megfigyelhető – a zöld máz alatti sárgásfehér angóbréteg egyenetlensége, helyenkénti megvastagodása. Ez arra mutat – mivel általában a mintázott kidomborodó helyeken látszik –, hogy nem a kinyomott agyaglapot vonták be utólag angóbbal, hanem még mintázás előtt vastagabb angóbréteggel látták el a félkész agyaglapot és *ez után nyomták a negatívba*. Ez az újkorban is ismert megoldás sokkal élesebb rajzú csempe eredményez, bár az angóbréteg helyenként megvastagszik.⁴⁷ Itt alkalmazták először!

A korábbi kályhák tematikájától itt már eltértek: két figurális jelenet is látható, de egyetlen címeralak jelentkezik csak (az is pajzs nélkül).

A mintázás plasztikai értékei ugyan a részletek megformálásában ritkán érvényesülnek, mégis festői hatásúak. Ebben szerepet játszhatott a példaként felhasznált kompozíció, pl. a Szt. György-jelenet királylánya és a városkép eredetije nyilván jól megfestett részleteivel, vagy a paradicsomi jelenet töredékességében is felismerhető minősége. A halászó sas esetében feltűnő, hogy a háttér síkja alig érvényesül (egészen más felfogás, mint a korábbi, dekoratív kontúrokra törekvő ábrázolásoknál). Csak a hippogriff megvalósítása rokon a régebbi csempékkel, valószínűleg más forrásból származott előképe. (A hazai anyagban ritka téma Nyugaton gyakori, főleg a felső Rajna-vidéken.) A szőlőfürtös és a rozettás csempe nyilván a műhely saját kompozíciója, egy faragásban jártasabb kéz próbálkozása, de a *horror vacui* érezhető. Nagy kár, hogy a kályha felső részéhez tartozó áttört díszű csempéket nem ismerjük. — Az egyetlen heraldikus ábrázolás kivételével az *összes többi vallásos*, illetve az egyházi szimbolikához kötődik: a halászó sas is a lelkeket megragadó ördög jelképe még a 15. sz. egyházi irodalmában is, a hippogriff pedig az Utolsó Ítélet egyik szárnyas lova.^{47a} De a szőlőinda vagy a rózsa ábrázolásának kedvelt-

⁴⁷ A készítésechnikáról részletesen: Minne, J. P. uo. 59–73. Szerinte ilyen esetben a negatívra vitték fel az angóbot, majd erre szorították rá az agyaglapot. Duma Gy. szíves szakvéleménye szerint ez az eljárás nehezebb. — Valószínű, hogy többfajta módon kísérleteztek a

fazekasok. A nyéki királyi műhely pl. a kinyomott relíeffe utólag vitte fel az angóbot a 20-as években, tehát a Minne szerint „modern” eljárást használta.

^{47a} Charbonneau-Lassay, L., *Le Bestiaire du Christ*. (Archè—Milano, 1940) 86, 216, 335.

39. kép. Vadászcenét; daru és kutyák. 15. sz. m. fele.
Buda, palota

Abb. 39. Jagdszene: Kranich und Hunde, z. H. 15. Jh.
Buda, Palast

ségét is szimbolikus értelme segítette az egész középkorban.

A felsorolt jegyek alapján e kályha készületét leginkább már Zsigmond uralkodása után képzelhetjük el; kétségtelenül technológiai és stílusbeli fejlődés mutatható ki, ami nem egyszerűen egy más mester eredménye. Amennyiben a 6. típuson látható sast címeralaknak tartjuk, úgy ez Albert király (1438–39) személyére mint római királyra utalhat, ha nem is egyértelmű. Még inkább számításba jöhet I. Ulászló király uralkodásának ideje, hisz pl. dénárjainak hátlapján folyamatosan (1442–44) a kiterjesztett szárnyú lengyel sas szerepel. (A 40-es években már lebontottak legalább két Zsigmond-kori kályhát a kápolna melletti lelőhely legalsó rétegeinek töredékei szerint. L. pl. a 19. képet.)

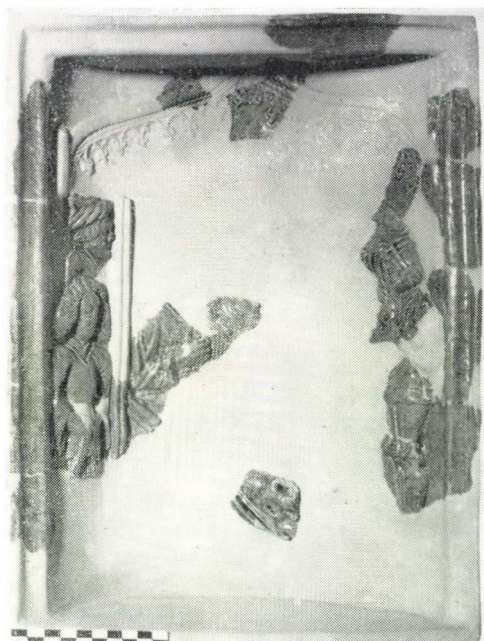
A korábbi, nyilvánvalóan elsősorban a királyi termek számára megrendelt és ezt ikonográfiájukkal is szolgáló kályhákkel ellentétben itt az uralkodóra és környezetére történő utalás nem hangsúlyos. Az előző műhelyek tevékenysége már megszűnt, vagy máshová költöztek; most mástól vásároltak a budai palota számára egy kályhát.

40. kép. Ornamenslapok részletei a Berli Passió mesterétől (Rézmetszet, 15. sz. közepe)

Abb. 40. Ornamentblätter, vom Meister der Berliner Passion (Kupferstich, Mitte des 15. Jh.)

41. kép. Kályhacsempe-töredék udvari jelenettel, 15. sz. m. fele. Buda, palota
Abb. 41. Ofenkachelfragment mit Hofszene, z. H. 15. Jh. Buda, Palast

15. SZÁZAD MÁSODIK FELE

A III. feldolgozásban bemutatott hazai és külföldi kályhák után itt olyan csempéket ismertettünk, amelyek esetében még nem lehetett az összetartozást kimutatni. Ráadásul egy részük töredékes és (mivel egyetlen példányból származnak) nem is rekonstruálható a teljes minta. Ennek ellenére sokféleségük, egyeseknél kiemelkedő minőségük indokolja bemutatásukat akkor is, ha ma még nem rendelkezünk elegendő adattal pontosabb kor meghatározásukhoz sem. A legtöbb eddig csak

a budai palota anyagából ismert és a Mátyás–II. Ulászló (?) korszak gazdagságát bizonyítja.

— *Vadászjelenet madárral.* Dongás kiképzésű, fülkés csempe, díszítésének magas reliefje a hát-lapon helyezkedik el: középen kimagasló fa, indásan kanyargó ágain húsosan mintázott virágokkal; az ágak közt kitárt szárnyú madár (daru?), fejét lefelé nyújtja; az alul elhelyezkedő két vadászkutyára (a bal oldali vizsla) figyelve. Sárgászöld cserép, angób fölött fűzőld — egyes darabokon kékeszöld, olivzöld — mázzal. (Az angóbréteg repedezettsége a mázazás előtti kiegészítésre utal.⁴⁸)

⁴⁸ Duma Gy. szakvéleménye. — Az ábrázolt madarat gémmek is tarthatnánk, mert erre jellemző, hogy fészket

a fák koronájába rakja; az ugyancsak hosszú nyakú kócsag nádasban fészkel, a kiskócsag pedig kisebb.

42. kép. E. S. mester: Salamon ítélete. (Rézmetszet, 1450-es évek)

Abb. 42. Meister E. S.: Salomonisches Urteil. (Kupferstich, Jahre 1450)

A töredékes 8 példány alapján hitelesen kiegészített. M: 31 cm, sz: 22,5 cm, mélység 7 cm. Alsó és felső zárólapja íves alaprajzú, felül hátul kiálló erősítés (39. kép).

Az ilyesfajta díszítés, ahol a virágos indák töltik ki a teret és köztük különféle állatalakok helyezkednek el, a század második felének divatjához tartoznak. Alkalmazásuk a legkülönbélebb módon jelentkezett: bútorfaragásként, faliszőnyegekben (itt már régebben is) vagy a várak termeinek kifestésekor (pl. Vajdahunyad). Elzászban például kályhacsempéken kedveltek a 15. sz. második felében — ugyancsak fülkés kiképzésű darabokon (de nem találunk köztük a budaihoz kapcsolhatót), a századfordulón Miksa császár magyar testőrségéhez tartozó tárcsapajzson látható rokon motívum (növényindák közt vadászkutyák és szarvas).⁴⁹ A Rajna-vidéken már korán feltűnik az ilyesfajta gazdag díszítés: a Berliini Passió Mestere az 1450-es években korai ornamentalsapjainak rézmetszetét egyházi vagy világi jelenet háttereként

borítja be fantáziavirágokkal, indák közt madarakkal (40. kép).⁵⁰ A hazai csempeanyagban közel álló felfogásúak a budai — visegrádi — nagyvázsonyi darabok, melyek valószínűleg a Mátyás-címorsorozatos kályha felső részét képezték.⁵¹ Ott azonban 1-1 álló férfialakot találunk és a növényi háttér hangsúlyosan lapos, vonalas kezelésű, más mestertől.

— *Udvari jelenet.* Dongás csempe a hátlap díszítésével. Egyszerű hornyolt keret; sokalakos jelenet, közepén ülő alak (valószínűleg szakállal, baljában pálcával?), baloldalt divatos rövid ruhájú, hosszú hajú alak áll, jobboldalt pedig teljes lemeztartó és sisakkal ábrázolt férfi; a két szélső alak mögött állók közül csak a bal oldali maradt meg. Felül a jelenetet keretező későgótikus ív részlete. M: kb. 35—38 cm, sz: 28—30 cm, mélység: kb. 9 cm. Szürkessárga cserép, világoszöld máz angób nélkül (41. kép).

A centrálisan szerkesztett jelenet középső alakja trónon ülhet, egy kis töredéken látható meztelen csecsemő csak valahol alul helyezhető el. Úgy véljük, Salamon ítéletének ábrázolása, a szokásos későközépkori udvari jelenetek felfogásában (a jobb oldali páncélos katona az ítélezéseknél szereplő poroszló megtestesítője). Minden közvetlen kapcsolat nélkül utalhatunk itt egy ilyet ábrázoló rézmetszetre (42. kép).

— *Angyal Buda város címerével.* Dongás csempe hornyolt kerettel. Felül három számárhátíves-óromrózás-fialás záródás; alatta kitért szárnyú, göndör fűrtű angyalalak, kezeiben félköríves talpú címerpajzs 3 tornyos-kapus városcímerrel. A címer alatt és oldalt gótikus felhőmotívum. Szürkessárga cserép, angób nélkül olivzöld máz. M: kb. 35—40 cm, sz: kb. 28 cm, mélység: 9 cm (43 kép). — Azonos negatívából egy második példányból csak a címer kis töredéke (a képen belül), sárgásfehér sovány cserép sárga ólom- és kékesfehér ónmázzal!

A csempe minden valószínűség szerint Buda város címerét ábrázolja; az angyalos címertartó kompozíció a század második felében általános a magyar városoknál.

A második és harmadik csempe nagy valószínűséggel azonos kályhához tartozhatott; stílusban, méretükben, technológiai kivitelükben hasonlítanak. A kompozíció kiértelmezett, a relief szép — bár helyenként elmosódott. Mindkettőnél felül a gótikus architektúra nemcsak dekoratív lezárás, de mintegy a térbeállítás eszköze is (ahogy korábban oltárképeken vagy festett üvegablakokon már általánosan használt). Nagyon valószínű, hogy további csempetöredékek is e kályhából valók: egy szőlőinda díszítés és egy kúszólevél keretezésű, olivzöld mázzal (44. kép 1—2). Valamennyi darab a kápolna melletti udvar hódoltság kori feltöltésé-

⁴⁹ Minne, i. m. Nr. 109—116. De mindig csak egyetlen madár virágzó ágon. — Kalmár J., FA 13 (1961) 198; Hadtörténeti kiállítás. 1896. 572. sz.

⁵⁰ Geisberg, M., Die Anfänge des Kupferstiches.² (Leipzig 1923) 79—80. A divat kedveltségére mutat, hogy

a mester fia tovább használta apja lemezeit.

⁵¹ Tamási J., VMMK 18 (1986) 235—259, 7—9. ábra. — Az 1. ábra csempéjét magam későbbinek, a 3.-at pedig korábbinak tartom. — Visegrád: Schallaburg Katalóg (Wien 1982) Nr. 376—377. Héjj M.

43. kép. Angyal Buda város címerével. 15. sz. m. fele. Buda, palota
Abb. 43. Engel mit dem Wappen der Stadt Buda, z. H. 15. Jh. Buda, Palast

ből került elő. Készítésük idejét stílusuk alapján a század második felére, 1470–90 körül tehetjük; lehet, hogy ugyanaz a műhely, amely a már bemutatott svájci kályha (1469–73?) egyik csempéjét lemásolta (Holl, 1983, 28. kép). A daruvadászatot ábrázoló kályhacsempe nemcsak technológiai-lag eltérő, de erőteljes mintázásának stílusával is; evvel tűnik ki a hasonló motívumokat használó közép-európai és Rajna-vidéki csempék közül.

— *Lovagviadal címerekkel.* Az egyetlen töredék a kompozíció lényegét megőrizte: a dongás hátú csempe alsó részén tornajelenet (ebből csak a bal oldali, vértezett, csőrsisakos alak felső része maradt); egymás keresztező lándzsákkal két lovag viadala. Felül kissé befelé döntött címer: tárcsapajzs a bajor—pfalzi egyesített címerrel. Helyzete

szerint ennek párja is volt a letört részen, s a kettő fölött sisak és sisaktakaró ült. Vöröses-rózsaszín soványított cserép, angób nélkül zöld mázzal. A töredék m: 16,5 cm (44. kép 3). 16. századi szemétrétegből.

Az egyesített címer alapján önmagában nehezen dönthető el, hogy a különböző bajor hercegi családok közül melyikre is vonatkozhatott az ábrázolás. Így azt sem tudjuk, a lovagviadal csupán dekorációs szerepű vagy talán egy megtörtént eseményre utal (a másik fél címere ezt bizonyíthatná). Korábban már részletesen foglalkoztunk Mátyás király és a bajor hercegek szövetségével (mely III. Frigyes ellen irányult), illetve ennek tükröződésével két kályhán is (Svájc: 1469–73?, Regensburg: 1487–90).⁵² Személyes kapcsolatok létre-

⁵² Holl, 1983, 213. — Holl I., Regensburgi középkori kályhacsempék. ArchÉrt 107 (1980) 39–40; II. Ulászló

kapcsolata uo. 18. j.

44. kép. Zöldmázos kályhacsempe-töredékek. 15. sz. m. fele. Buda, palota. 3: Csempetöredék lovagi torna részletével és a bajor—pfalzi címerrel. 1470-es évek
Abb. 44. Fragmente grünglasierten Ofenkacheln, z. H. 15. Jh. Buda, Palast. 3: Kachelfragment mit dem Detail eines Turniers und dem bayrisch—pfälzischen Wappen. Um 1470

jötté során több alkalom kínálkozott olyan lovagi tornákra is, melyekről sokszor megemlékeztek a szemtanúk. A kalandos életű Kristóf bajor herceg (III. Albrecht bajor-müncheni herceg nyolcadik fia, 1449—1493) 1475 után — mivel otthon nem jut hatalomhoz — Mátyás király udvarába jött és szolgálatába lépett; tagja a menyasszonyt hozó követségnek is, 1478-ban tér haza (?), 1476 decemberében az esküvői lovagi tornákon többször is részt vett (Székesfehérvár, Buda).⁵³ De talán más alkalmak is kínálkoztak ilyen viadalokra, pl. Mátyás Olmüczben számos előkelőséget látott vendégül 1479-ben, köztük II. Ottót, Pfalz-Mosbach urát, valamint Kristófot; György bajor fejedelem

pedig Ulászló kíséretében érkezett.⁵⁴ — Sajnos, mindez csak lehetőség, de nem bizonyosság a második címer (a másik lovag) hiányában. Az esetleges további támpontokig csempénk készítését a 70-es évek végére helyezhetjük.

A budai tornák emlékei

Végezetül, bár nem tartozik szorosan tárgykörünkbe, bemutatunk két leletet a budai palotából, melyek az előző gondolatmenethez kapcsolódnak. Az egyik egy sisakdísz, rézlemezből vágta ki stilizált madárszárny formára. Alul elülső oldala lekerekített és domború, hátul két átfúrt lyuk lát-

⁵³ Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 4. (Leipzig 1876) 232—235. — 1485: Niklas Wiser zu Ofen kéri Kristóf bajor herceget, hogy fizesse meg azon 106 Frt-ot, melyet 5 év előtt kölcsönzött neki. (Eszerint 1480-ban még Budán lehetett.) München, Hauptstaatsarchiv, Fürstensachen. Tom. XVI. fol. 82. Kubinyi A. gyűjtése. — A tornákról: *Teleki J.*, Hunyadiak kora Magyarországon. (Pest 1852) 4. k. 487. 520—522, a szász követ jelentése alapján Kristóf Munchingeni (Müncheni?) Vilmostal mérközött. Mátyás király 4600 Ft évdíjjal fogadta szol-

gálatába Kristófot, Beatrix koronázása után más hercegekkel lovagjává üttette. L. még *Teleki*, 5. k. 18: 1477-ben Kristóf is hadat üzen a császárnak. A budai tornaviadalokról: *Borsa B.*, Reneszánszkori ünnepségek Budán. TBpM 10 (1943) 47—51. Hans Seybold jelentése szerint Kristóf és a bajor Hincó herceg viadalakor mindketten leestek lovukról. Megbecsülését tanúsítja, hogy többször is a királyné mellett ül az asztalnál.

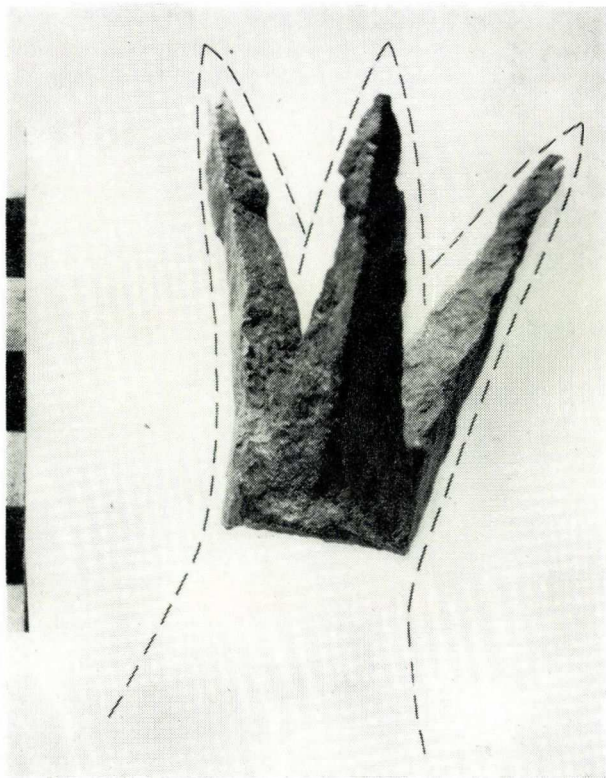
⁵⁴ Olmücsi találkozó: *Teleki*, i. m. 5. k. 98.

45. kép. Sasszárny formájú sisakdísz, aranyozott. 15. sz.
Buda, palota

Abb. 45. Helmzier mit Adlersflügel, vergoldet. 15. Jh.
Buda, Palast

46. kép. Tornalándzsa vasa. 15. sz. Buda, palota
Abb. 46. Eisen eines Turnierkrönleins. 15. Jh. Buda,
Palast

ható (talán párját tartotta a másik oldalról). Külső felülete aranyozott, magassága 19,4 cm. A 15. sz. második felének kerámiáival együtt találtuk, Zsigmond és Mátyás éremmel egy századvégi szemétretegben a palotát keresztben tagoló sziklaárokban (45. kép). A 15. századon belül nehezen keltezhető, ritka lelet.

A másik egy tornalándzsa vashegye; háromágú, romboid keresztmetszetű hegyekkel. Eredetileg vastagabb volt, csak vasmagja maradt. (Vastagsága 2,5 cm, köpűje letört.) A 14–16. századi lovagi tornák egyik fegyverfajtája (ném. Krönlein), amely nem volt olyan veszélyes, mint a hegyes lándzsa használata, hisz inkább ütő-taszító hatása volt. Alkalmazása során inkább a lándzsa

tört el (46. kép). Darabunk hódoltság kori szemétretegből került elő az É-i palota előtti Szárazárokából; a 15. századra keltezhetjük. A pomázi kastélyból három hasonló lándzsacsúcs ismert.⁵⁵

Holl Imre

RÖVIDÍTÉSEK

Gerevich: — Gerevich L., A budai vár feltárása. (Bp. 1966)
Holl 1958, 1971, 1983: — Holl I., Középkori kályhacsempék Magyarországon. I–III. (Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn) BpR 18 (1958) 211–300; 22 (1971) 161–207; ArchÉrt 110 (1983) 201–230.
Kozák É. I–II.: — M. Kozák É., A vértesszentkeresztii bencés apátság gótikus kályhacsempéi. I. ComAH 1981. 179–199; II. ComAH 1984. 187–204.

⁵⁵ Kalmár J., Régi magyar fegyverek. (Bp. 1971)
49. (MNM) — Budai sisakdísz: BTM 52. 1107. ltsz, lán-

dzsacsúcs: 52.2240. ltsz.

Auszug

14. Jahrhundert

Zu den in der ersten Bearbeitung (Holl, 1958) vorgeführten dreierlei Budaer Öfen können wir weitere neue Kacheltypen aufnehmen, die ihres Stils, ihrer Technologie nach in die damals festgestellten Gruppen I—II—III eingereiht werden können. Zu den ältesten Öfen der Gruppe I dürften (wahrscheinlich oben, zwischen den dreieckigen Giebelkacheln) die verzierten Rundkacheln (Abb. 1) gehört haben. Es kamen weitere Fragmente der durchbrochenen, mit Weinranken verzierten Ofenkacheln zum Vorschein (Abb. 2); auch von der mit Löwenfigur verzierten Kachelkopie der Gruppe II wurde ein weiteres Stück, mit erbsengrüner Glasur gefunden (Abb. 3). Die neuen Funde stammen aus den neben dem nördlichen Torturm des Budaer Palastes erschlossenen anjouzeitlichen Schichten.

Einen neuen Kacheltyp des Ofens der Gruppe III fand die Forschung⁸ in der Benediktinerabtei von Vértesszentkereszt vor (Abb. 6), fragmentarisch kam der Typ auch in der königlichen Burg von Diósgyőr zum Vorschein.¹⁰ Aufgrund dieser Funde konnten wir die entsprechenden Fragmente auch aus dem Budaer Material auswählen (Abb. 7). Hier waren Exemplare mit olivengrüner, brauner, gelblichbrauner, erbsengrüner, grünlichgelber Glasur. Unseres Erachtens ist das Paar dieser Kacheln das in Vértesszentkereszt gefundene Exemplar mit dem polnischen Wappen (Abb. 8), das aber der Ausgräber in die Sigismundzeit gesetzt hat.¹¹ (Die Kacheln von Vértesszentkereszt sind wahrscheinlich schon Kopien nach den königlichen Öfen von Buda, Visegrád, Diósgyőr.)

Aufgrund der Fragmente rekonstruierten wir auch die Kacheln der Typen 4 und 5 — diese gehörten zum unteren Teil des Ofens und es wurden die Heroldsbilder des ungarischen und des Anjou-Wappens ohne Wappenschild gebraucht (Abb. 4).

Aus den erwähnten, münzdatierten Schichten des 14. Jh. können wir weitere, bisher unbekannte Kacheln in dieses Zeitalter reihen (Abb. 9—12). Von diesen sind jene großen (H: etwa 45 cm) durchbrochenen Kacheln am bedeutendsten, die schon eine sehr entwickelte Maßwerkverzierung zeigen (vielleicht von Parler-Schule angelegt), für ihre Ausführung ist die mit dem Messer scharf geschnittene und mit sicherer Hand gezeichnete Konstruktion charakteristisch (Abb. 12); sie können nicht aus einer späteren Zeit als aus dem letzten Drittel des Jahrhunderts stammen.

Vor der N-Seite des Budaer Palastes und auch auf dem St. Georg-Platz kamen Fragmente zum Vorschein, aufgrund deren Stil sie noch auf das 14. Jh. gesetzt werden können; sie gehörten wahrscheinlich zu den Häusern des Hochadels (Abb. 18).

Die Pomázer Gruppe

Im Laufe der alten Ausgrabung des Kastells von Pomáz²² wurden in großer Menge Ofenkachelfunde zutage gefördert. Aus ihrer Reihe wählten wir eine zusammengehörende Gruppe aus. Für ihre Technologie ist charakteristisch, daß sie kleine Kacheln sind, ihre Breite und Höhe stimmen oft nicht überein; ihr Stil wird durch die guten Vorbildern folgende, jedoch in der Ausarbeitung schwächere Qualität charakterisiert. Ihre Thematik ist recht mannigfaltig: mehrfache Märchenwesen (Sirene, Gestalten mit Fischschwanz), Hirsch, Rosette, Kompositionen mit mehreren Figuren, Simsons Kampf mit dem Löwen (Abb. 13—16). Das eine Stück verziert die lateinische Aufschrift des Englischen Grußes und eine Engelsgestalt in Orantenhaltung. Die Aufschrift AVE GRACIA PLENA D — ist umgekehrt, ein Spiegelbild!

Von dem bereits bekannten, größtenteils für den Königshof gefertigten Material des 14. Jh. kann diese Gruppe scharf getrennt werden; nicht nur wegen ihres

Stils, sondern auch schon deshalb, weil während die gelbgliasierten Stücke von der Form einer Ofenkacheln zeugen, sind die grünigliasierten an ihren vier Ecken durchgebohrten Platten ohne Rückseite (Abb. 15). Wir sind der Meinung, daß die ersten die Teile des Ofens, die letzteren hingegen glatte Deckplatten sind, die hinter dem Ofen mit Nägeln an die Mauer befestigt wurden, um eine mit Kacheln bedeckte Stelle zur Erwärmung auszubilden. Von anderen Kacheln abweichend, wurden hier auch die Kacheln umrahmenden kleinen hervorstehenden Kanten weggelassen; dadurch verschmolz die Verkleidung der Kacheln sowohl auf dem Ofen wie auch an der Wand einheitlich. Diese Lösung kann bisher nur bei der Pomázer Gruppe angetroffen werden.

Zur Datierung der Gruppe sind uns nur einige Fragmente aus Buda behilflich: hier ist nämlich in der erwähnten Schicht des 14. Jh. (mit zwischen 1358—71 und 1382—87 geprägten Münzen datiert) auch die Kachel mit der Simson-Szene zum Vorschein gekommen; diese hat aber eine Umrahmung (Abb. 17). Ende des Jahrhunderts wurde also auch diese abgerissen.

Die Werkstatt der Pomázer Gruppe kann schon eine städtische Werkstatt sein, die sich ihren Bestellern anpassend mannigfaltige kirchliche-weltliche Thematik benutzt (im Gegensatz zur höfischen Werkstätten von heraldischer Gebundenheit), obwohl ihre Produkte auch im Palast erschienen sind. Die zwischen 1361—74 datierbare Werkstatt zu Pécs,²⁷ die gleichfalls Kacheln von kleinem Format erzeugt — weist auch darauf hin, daß wir zu dieser Zeit schon mit solchen städtischen Hafnerwerkstätten rechnen können, die in Ungarn auch repräsentative Produkte hergestellt haben. Andere, noch nicht bearbeitete Ofenkacheln deuten gleichfalls hierauf.^{26, 28}

*

Das Alter der I. anjouzeitlichen Gruppe setzen wir auf die 50—60er Jahre; dieser folgte die II. Gruppe (mit Kopien), sodann die III. Gruppe in der letzten Phase der Regierungszeit des Königs Ludwig d. Gr., in den 60—70er Jahren. Es wurden kontinuierlich weitere Öfen erzeugt, jedoch blieben von diesen kaum welche Funde übrig. Einen unmittelbaren Zusammenhang konnten wir bisher mit keinen einzigen ausländischen Werkstätten nachweisen, obwohl solche Beziehungen wahrscheinlich gegeben waren, in Kenntnis der Agilität und der Wanderung der mittelalterlichen Handwerker.

Sigismundzeit

Auch die Zahl der Produkte dieser Zeit konnten wir mit einigen weiteren Typen vergrößern. Eine kegelförmige Bekrönungskachel (Abb. 20) bildete wahrscheinlich die Bekrönung des Ofens der I. Gruppe.³⁰ Aus einem ähnlichen Fundkomplex (Abb. 19) stammt das Stück einer durchbrochenen Ofenkachel mit grüner Glasur, ohne Engobe, das in schöner Ausführung einen Löwen mit gesenktem Kopf darstellt (Abb. 21). Seine Parallelen liegen in Basel und im Elsaß vor,³¹ die jedoch nur entfernte verwandte Stücke sind.

Drei runde, verzierte Kacheln können auch auf diese Zeit gesetzt werden (Abb. 22). Bisher weisen bloß Fragmente auf eine Kachel mit der St. Georg-Szene hin (Abb. 23), ein solches Exemplar kam auch in Vértesszentkereszt zum Vorschein.³³

Das reiche Material der IV. Gruppe (Holl 1958, 1971), das zu verschiedenen Öfen gehörte und von einer längeren Inbetriebhaltung dieser Werkstatt zeugt, kann mit weiteren Kacheln mit vorgesetztem Maßwerk erweitert werden, mit grüner und zitronengelber Glasur (Abb. 24). Aufgrund all dieser können wir den wahrscheinlichen Aufbau des einen Ofens auch rekonstruieren. Dieser Ofen unterscheidet sich in vielem von den früheren Lö-

sungen: dem Anschein nach besteht der ganze obere Teil aus gleichen, nur kleine Maßunterschiede zeigenden Kacheln. Den oberen Teil der einen Reihe verziert eine Burgmauerkrönung, oben standen statt den bisherigen, allgemeinen Dreieckkacheln höhere spitzbogenförmig schließende Kacheln (Abb. 25).

Die V. Gruppe kann ebenfalls mit neueren Stücken erweitert werden, die wir aufgrund ihres Stils zu dieser binden können (Abb. 26–28). Ein solcher Ofen stand auch im Schloß zu Pomáz; eine in der Burg der Königin und je ein Stück im Haus des Domherrn von Óbuda (Abb. 26). Letzterer in unglasierter Ausführung. — Die Lösung der Kachel mit dem Kampf des St. Georg kommt im europäischen Material selten vor: sie kombiniert einen figuralen Teil mit einer Kachel mit Maßwerk. Vielleicht wurde diese Vorstellung von den kirchlichen Glasfenstern beeinflusst. (Abb. 29).

Die chronologischen Daten der höfischen Werkstätten der Sigismundzeit (Holl, 1971, 198) werden von den neueren Funden nicht wesentlich modifiziert. Der Ofen der I. Gruppe wurde nach 1408 erzeugt, diesem folgten die weiteren. Bei den königlichen Burgen (Buda, Visegrád) und neben dem Jagdschloß von Nyék gelangten mehrere Öfen auch auf die Wohnstätten und in die Burgen des Hochadels, sowie ein Exemplar in ein Kloster.³² In einigen Fällen wurden sie auch kopiert. Einige neue Anhaltspunkte tragen zur Verfeinerung der Datierung bei: die Kachel mit dem Wappen der Familie Cillei der IV. Gruppe dürfte in das Burgkastell von Ozora³⁵ unserer Meinung nach zwischen 1416–26 gelangt sein; das Wappen des 2. Kacheltyps der V. Gruppe wurde hingegen wahrscheinlich zwischen 1432–37 erzeugt (Abb. 33–34). Demnach stellte man diesen letzten Ofen, den wir früher zwischen 1423–37 datierten, in Wirklichkeit in den letzten Jahren der Sigismundzeit her.

Technologische Bemerkungen

Von den Öfen des 14. Jh. wurde der älteste aus einem mit gelber Glasur überzogenen, rotgebrannten Ton erzeugt, bei den späteren wandte man schon verschiedene Glasurfarben und mehrerlei (weiße, graue, rosafarbene) Scherben, ohne Engobe an. Diese Technologie setzt auch die I. Gruppe aus der Sigismundzeit fort. Von der II. Gruppe an wird aber in einzelnen Fällen schon unter der Glasur eine gelblichweiße Engobe angewendet und so erreicht man noch mehrere Farbenabstufungen. Die Engobe kam auf die schon gepreßte Kachel (sie wird zuweilen auch an die Fläche aufgemalt). Es gibt in dieser Gruppe auch eine solche Kachel, wo mit *roter Engobe* und farbloser Glasur eine rötlichbraune Farbe, ein andermal eine Mezza-Majolika angebracht wurde. Im Falle des im folgenden erörterten Ofen ist hingegen auf dem Ton eine dichte, unebene Engobeschicht zu sehen; diese wurde auf die Tonplatte noch vor dem Eindrücken in die Form angebracht und so bewahrte sich auf dem Abdruck die feine Zeichnung des Negativs. (Zur gleichen Zeit wurde hier schon eine grüne Glasur einheitlich verwendet, im Gegensatz zur früheren Vielfarbigkeit!) — All dies zeigt in der ersten Hälfte des 15. Jh. eine kontinuierliche technische Entwicklung an, wobei sich auch Änderungen im Stil und in der Form bemerkbar machen. Es soll aber betont werden, daß diese hochgradige (auch in mitteleuropäischem Vergleich hervorragende) technische Entwicklung bisher nur bei den vor allem auf höfische Bestellung arbeitenden Hafnerwerkstätten zu sehen ist, indessen die anderen Töpfereien und Hafnerwerkstätten zu dieser Zeit noch auf viel niedrigerem Niveau gearbeitet haben.

Der Ofen mit Adam—Eva-Szene

Von diesem Budaer Ofen konnten wir bisher 8 Kacheltypen bestimmen: 1. St. Georg auf dem Roß sitzend, rechts oben die kniende Königstochter. 2. Fischen-der Adler, mit ausgebreiteten Flügeln, in den Krallen

mit einem Fisch. 3. Adam—Eva-Szene; auf dem Fragment links Evas Haupt, rechts greift Adam zum Apfel. 4. Schmälere Seite einer Eckkachel mit Weinranke. 5. Fragment einer Rosette (andere Seite der Ecke). 6. Adler. 7. Hippogryph. 8. Fragment einer unbekannten Tierfigur, durchbrochener Kachelteil. Sämtliche Stücke aus einer, Funde des 15. Jh. enthaltenden, in der ersten Hälfte des 16. Jh. in den Müll geratenen Schicht; bisher nur aus dem Budaer Palast (Abb. 35–38).

Diese Kacheln können vom sigismundzeitlichen Budaer Material gut getrennt werden. Ihr Muster ist ein im allgemeinen kräftigeres, höheres Relief; manche von ihnen werden durch scharf geformte Konturen charakterisiert. In mehreren Fällen kann die reicher profilierte Umrahmung beobachtet werden, die aber im Laufe der nachlässigeren Ausführung (bei dem Aufkleben der Rückteile) zusammengedrückt wurden. Man stellte sie aus gut geschlämmtem, im Vergleich zum Durchschnitt dickerem, rötlichem Ton her; die gelblichweiße Engobeschicht ist nicht eben, stellenweise (beim Relief) verdickt. Die Engobe wurde noch vor dem Negativabdruck auf die Tonplatte aufgetragen, wodurch die Details eine schöne Zeichnung zeigen.

In der Gesamtheit betrachtet ist ein von den früheren abweichender Zug, daß hier die Anwendung des Königswappens nicht hervorgehoben wird, wahrscheinlich hat nur der Typ 6 (Adler) einen heraldischen Sinn, ansonsten sehen wir religiös-symbolische Motive. Die Szene mit dem St. Georg und die Adam—Eva-Darstellung sprechen für eine Kenntnis der Vorbilder guter Qualität. — Zu ihrer chronologischen Bestimmung verfügen wir nur über wenige Anhaltspunkte. Sie wurden wahrscheinlich zur Zeit der Könige Albert (1438–39) oder Wladislaus I. (1440–44) erzeugt. (Adler: römischer König oder polnisches Königreich?)

Zweite Hälfte des 15. Jh.

In unserer früheren Mitteilung (Holl, 1983) wurden vier verschiedene Öfen aus den Jahren zwischen 1469–1490 erörtert (je ein Stück von Meistern aus Ungarn, der Schweiz, Sachsen und Österreich). Hier führen wir solche Kacheln vor, die zu einer Gruppe oder Werkstätte noch nicht gebunden werden können und ihre Datierung ist nur für einen breiteren Zwischenraum gültig. Auch der Technologie und dem Stil nach sind sie verschieden. Sämtliche Exemplare sind grünglasierte Halbzylinderkacheln.

An der ersten Kachel ist eine Jagdszene zu sehen: zwischen rankenförmig schlingelnden Ästen und Blüten hält sich ein Kranich fest und unter dem Baum stehen an beiden Seiten Jagdhunde. Charakteristisch ist die dekorative Zeichnung, die hohe Plastik, die schöne Ausführung. (Die Kachel hat unten und oben eine bogenförmige Platte, gehört also zu einem zylinderförmigen Ofen.) Solche Motive waren aufgrund graphischer Vorbilder⁵⁰ in der ganzen zweiten Hälfte des Jahrhunderts beliebt; charakteristisch sind für sie die unter einer üppigen Pflanzendarstellung verborgenen Tier oder Menschengestalten; sie werden an Möbeln, Wandteppichen, Schildern, jedoch hauptsächlich an Burgmauern als Bemalung angewendet. An Ofenkacheln treffen wir sie im Rheinland und im Elsaß in der zweiten Hälfte des 15. Jh. an.⁴⁹ Das Motiv des Budaer Exemplars ist bisher einzig in seiner Art (Abb. 39).

Unsere andere Kachel stellt die Szene eines höfischen Gerichtsverfahrens dar, wahrscheinlich das salomonische Urteil (Abb. 41). Wegen ihrer Fragmentiertheit blieben nur die beiden äußeren Teile erhalten, in der Mitte befand sich wahrscheinlich eine auf dem Thron sitzende bärtige Gestalt. Irgendwo unten war ein unbekleidetes Kind. Die Komposition spricht für ein gutes Vorbild, jedoch auch ihre Ausführung zeugt von einem talentierten Meister. Die Kachel datieren wir auf die Zeit zwischen 1470–90. (Den Stich des Meisters E. S. in Abb. 42 teilen wir nicht als Analogie mit, sondern nur, um die Darstellung des Themas zu beleuchten.)

Eine schön komponierte, jedoch plastisch schwächere Ausführung zeigt die Kachel mit dem wappenhaltenden Engel (Abb. 43), ihre Plastik ist flach, verschwommen. Das Stück ist oben von einem dreifachen Spitzbogen umrahmt. Das Wappen mit dem Stadtturm können wir aufgrund des Fundortes an Buda binden. Auch von einem buntglasierten Exemplar blieb ein Fragment erhalten (Detail des Wappens). Möglicherweise gehörten sie mit der vorangehenden Kachel zusammen zu ein und demselben Ofen, jedoch holte der Hafner seine Negative aus verschiedenen Quellen ein. Die folgenden Fragmente (Weinrankenverzierung, Rahmenteil mit Krabbe: Abb. 44, 1—2) können auch hierher gereiht werden.

Ganz alleinstehend ist das folgende Fragment, das ein Turnier darstellt (Abb. 44, 3). Es blieben nur der obere Teil der linken Figur und von den zwei symmetrisch angebrachten Wappen des oberen Teils auch nur ein Stück erhalten. Dies ist das vereinte bayrisch-pfälzische Wappen. Aufgrund des Gesagten kann nur schwer entschieden werden, zu welcher Familie bzw. Person es sich bezogen hat. Die Darstellung kann zwar nur von Dekorationscharakter sein, doch wurde sie unserer Meinung nach von einem sich vollgezogenen Geschehnis inspiriert, deshalb kamen sie mit Wappen vor. Früher befaßten wir uns ausführlich mit dem Bündnis des Königs Matthias und der bayrischen Herzöge (das gegen Friedrich III. gerichtet war) bzw. mit seiner Widerspiegelung sogar an zwei Öfen (Schweiz: 1469—73?,

Regensburg: 1487—90).⁵² Jedoch boten sich durch die persönlichen Beziehungen auch öfters mehrere Gelegenheiten zu Turnieren, über die auch Augenzeugen berichteten. Der ein abenteuerliches Leben führende bayrische Herzog Christoph (der Sohn des Münchner Herzogs Albrecht III.) kam nach 1475 in den Hof Matthias' und trat mit einem Jahresgeld von 4600 Floren in seinen Dienst; er war auch Mitglied der Botschaft, die für den König die Braut brachte und nahm im Dezember 1476 an den Turnieren anlässlich der Hochzeit öfters teil (Székesfehérvár, Buda).⁵³ Auch an der Fürstenbegegnung zu Olmütz im Jahre 1479 befand er sich in der Gesellschaft des böhmischen Königs, der pfälzischen und bayrischen Herzöge und anderer.⁵⁴ In Ermangelung der Kenntnis des zweiten Wappens ist dies nur eine mögliche Erklärung, da wir ja nicht wissen, wen es bezeichnet. Bis zu weiteren Anhaltspunkten datieren wir diese Kachel auf das Ende der 70er Jahre.

Schließlich führen wir aus dem Palast zwei Funde vor, die sich an die Turniere knüpfen. Der eine ist ein vergoldetes Kupferblech, in stilisierter Flügelform ausgeschnitten: eine spätmittelalterliche Helmszier, die um 1500 mit den Funden aus der zweiten Hälfte des 15. Jh. zusammen in den Müll geraten sein dürfte (Abb. 45). Der andere Fund ist die eiserne Lanzen spitze eines Turnierkrönleins mit drei Dornen, wahrscheinlich aus dem 15. Jh. (Abb. 46).

I. Holl